

*En iyi dileklerle ve
kayıtlar ile
Şişe*

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

AVRUPA'LI BİR RESSAMIN GÖZÜ İLE KANUNÎ
SULTAN SÜLEYMAN

İSTANBUL'DA BİR SAFEVÎ ELÇİSİ VE SÜLEYMANİYE CAMİİ
Kanunî Sultan Süleyman'ın portreleri hakkında bir deneme

Kanunî Armağanı 1970'den ayırbasım.

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA
1 9 7 0

26182
26183

26180

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. 96182, 96183

SINIFLAMA NO.

96180

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

AVRUPA'LI BİR RESSAMIN GÖZÜ İLE KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN

İSTANBUL'DA BİR SAFEVÎ ELÇİSİ VE SÜLEYMANİYE CAMİİ

Kanunî Sultan Süleyman'ın portreleri hakkında bir deneme *

Prof. Dr. SEMAVÎ EYİCE

Osmanlı İmparatorluğunun en parlak çağında, Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde, Batı'dan olduğu gibi Doğu'dan da İstanbul'a elçilik heyetleri geliyordu. Bunların bir kısmı hakkında oldukça geniş bilgilere sahip bulunuyoruz. Diğer bir kısmı ise tarihlerin, eski *Vekayinâme*'lerin sayfeleri arasındaki müphem birkaç kelimenin yardımı ile öğrenilmektedir. Bazılarını ise oldukça etraflı hâtralar, raporlar sayesinde tanımak kabil olmaktadır. Nihayet bir takım elçilik heyetleri arasında, o devrin Türk hayatını yazı veya resim ile aksettirmeğe çalışan yazarlar ve sanatçılar da bulunmaktadır. Böyle bir Batılı elçilik heyetine mensup bir sanatçının kalem ile Kanunî Sultan Süleyman'ı, ve onun hâtırasını yaşatmak üzere yapılan Süleymaniye camiinin bitişi töreni münasebeti ile İstanbul'a gelen bir Safevî elçisini tanıyoruz. Bu yazımız işte gerek Kanunî Sultan Süleyman'ın gerek ise Safevî elçisinin portreleri ile bunların ressamını tanıtmak, bu vesile ile de bir taraftan büyük Türk hükümdarının çeşitli portrelerini bir deneme halinde derlemek, diğer taraftan da Safevî elçisinin ne vesile ile Batılı ressam ile karşılaştığını araştırmak gayelerini gütmektedir ¹.

* Bu yazımız, 1966 yılı Eylülünde İstanbul'da yapılan Kanunî semineri için hazırladığımız *Kanunî devrinde İstanbul'a gelen seyyah ve ressamlar* konulu tebliğin bir bölümünden ibarettir. Josef von Karabacek, *Abendlaendische Künstler zu Konstantinopel im XV. und XVI. Jahrhundert, I Italienische Künstler am Hofe Muhammeds II. des Eroberers*, (Akad. Wien) Wien 1918, s. IV de bu eserin *Die Kunstbewegung im Zeitalter Suleimans des Grossen und seiner nächsten Nachfolger, 1520-1595*, başlığı ile bir de ikinci kısmını hazırladığını bildirmektedir. Kanunî ve onu takip eden Padişahlar zamanındaki ressamlar hakkındaki bu araştırma hiçbir vakit basılmamıştır. v. Karabacek'in bu konu üzerinde topladığı notların ne olduğu hakkında ise bir bilgimiz yoktur. Biz aynı konuyu yeniden ele almış ve sadece bir sanatçı ile ilgili kısmını bu yazımızda tanıtmış oluyoruz.

¹ Eski gravürlerin toplandığı bir müessese yurdumuzda mevcut olmadığından, bu yolda bir araştırmanın çok eksik kalmağa mahkûm olacağını bilmekteyiz.

I

MELCHIOR LORICHS'İN HAYATI VE ESERİ

İstanbul'a onaltıncı yüzyılın ortalarında gelerek, çok değerli vesika mahiyetinde bir takım resimler yapan Batı'lı ressam Melchior Lorichs (veya Lorch, Lorck, Lorich); bugünkü Almanya'nın en kuzeyinde Schleswig'de Danimarka sınırı dibinde son Alman şehri olan Flensburg'da doğdu ². Doğum yılı hakkında kesin bilgiye sahip bulunmuyoruz. ³ 1548 de yaptığı Martin Luther'in bir resmi üzerinde

Birçok hususu kontrol etmenin güçlük ve hattâ imkânsızlığına rağmen, ileride bu konuda yapılacak çalışmalara bir hazırlık olmak üzere böyle bir derlemenin faydalı olacağına inanıyoruz. Bu araştırmamızın bir kısmı (bk. s. 139-159) sunu göstermiştir ki, Kanunî Sultan Süleyman'ın pek çok sayıda tasviri vardır. Bunların hepsi orijinalinden toplanmalı, kronolojilerine göre sıralanarak hangisinin diğerinden kopya oldukları, prototipleri ve ilk orijinaler tesbit edilerek bu resimlerin bir çeşit *şeceresi* düzenlenmeli, müşterek ve farklı taraflar ortaya konulmalı, bunları yerli ve yabancı kaynakların verdikleri bilgiler ile karşılaştırarak gerçeğe uygunluk dereceleri ortaya konulmalıdır. Bu da ancak çalışmaların bir kısmını Batı'nın kütüphane ve grafik koleksiyonlarında yapmak suretiyle mümkün olabilir. Bu yazımı hazırlarken bana yardımcı olan Prof. Dr. Münir Aktepe ve Doç. Dr. Nihad Çetin ile farsça transkripsiyonu (bk. s. 160) yapan Prof. Dr. Tahsin Yazıcı'ya, Doç. Dr. Nurhan Atasoy'a ve Münih Grafik koleksiyonundaki resimlerin yayınlanmasına izin veren Dr. E. Degenhard'a teşekkür ederim.

² Flensburg 1864 da Almanya'ya geçmiştir. İ. Boisen, *Asırlar boyunca Türkiye ve Danimarka*, Kopenhagen 1962, s. 17-20 de *Bir sanatkar ve bir mimar başlığı* ile bir Danimarkalı sanatkar olarak Lorichs'den bahsetmiştir. Lorichs'in Kanunî portresi ile İstanbul panoramasından bir parça ve Süleymaniye camii gravürleri de burada yayınlanmıştır. Bu kitabın bir özeti olarak bk. Dr. T., *Türk kültürüne hizmet etmiş Danimarkalılar*, "Türk Kültürü" (Ankara 1963) I, sayı 8, s. 40-43.

³ Hayatı ve eserleri hakkında Almanya'da Kiel Üniversitesinde vaktiyle çok iyi bir doktora tezi yapılmıştır. Evvelce Almanya'da görebildiğimiz bu eseri yurdu-muzda temin etmek imkânsızdır; H. Harbeck, *Melchior Lorichs, Ein Beitrag zur deutschen Kunstgeschichte des 16. Jahrhunderts*, (Dissertation Univ. - Kiel), Hamburg 1911; sanatkar hakkında kısa bir yazı olarak ayrıca bk. *Lorichs* mad. Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, XXIII (1929) s. 395; burada sanatkar hakkında içinde bilgi bulunan eski yayınların tam bibliyografyası bulunmaktadı; bu ressamla ilgili olarak türkçe çok eksik ve bazı hataları olan bir not yayınlanmıştır, kşl. *İstanbul manzaraları sergisi* (Topkapı sarayı müzesi yayınları no. 9), İstanbul 1959 s. 7-8; Lorichs'in Kanunî'nin boy resmi, T. T. T. C. nin *Tarih* (İstanbul 1933) III, res. 31 de basılmıştır, İstanbul panoramasının ufak bir parçası da aynı esr. res. 47 de tekrarlanmıştır. Lorichs hakkında ufak bir yazı da tarafımızdan yayınlanmıştır. S. Eyice, *Kanunî Sultan Süleyman devrinde Türkiye'de bir Alman ressamı: Flensburg'lu Melchior Lorichs*, "Türk Kültürü" I, sayı 10 (1963) s. 36-45, resimli.

21 yaşında olduğunu belirttiğine göre, 1527 ye doğru doğduğuna ihtimal verilebilir. Devrinin ekseri sanatkârları gibi hem ressam hem de bakır ve tahta üzerine hakkâk olan Lorichs'in Lübeck'de kuyumculuğu da öğrendiği bilinmektedir. Zaten kendisi asil bir ailedendi ve hattâ Danimarka kralı Flensburg'u her ziyaretinde Lorichs ailesinin evinde misafir kalırdı. Melchior Lorichs'in kartograf, hakkâk, mimar ve şair de olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1559 da manzum bir eser yazmıştır (*Liedt vom Türcken und Antichrist*). 1547 de Pfalzgraf Otto Heinrich'in hizmetine giren sanatkâr, gene bir eseri üzerindeki yazıdan anlaşıldığına göre 1550 de Nürnberg'dedir. Bu tarihten itibaren Lorichs, birbiri arkasından Avrupa'nın çeşitli memleketlerini dolaşmaktadır. Önce Hollanda'ya oradan da İtalya'ya geçmiş, burada Venedik, Bologna, Floransa, ve Roma'da bulunmuştur. Bütün bu seyyahatler bir iki yıl içine sığmış olmalıdır. Lorichs 1553 de Neuburg'dadır. Az bir süre sonra, büyük bir ihtimal ile 1555 e doğru, Osmanlı İmparatorluğuna gönderilen bir elçilik heyetine katılan sanatkâr, bu tarihlerde İstanbul'a gelmiştir ⁴.

XVI. yüzyılın ortalarında İstanbul'a gelen Orta Avrupa temsilcileri hiç de az değildir. Bunların yanlarında Türk medeniyetini incelemeğe meraklı kimseler de bulunmaktadır. Nitekim, 22 Haziran 1553 de Viyana'dan yola çıkan ve 25 Ağustos'da İstanbul'a varan Erlau Kardinal'i Anton Wrançiç ile Tuna donanması kumandanı Franz Zay (1498-1570) in beraberinde Hans Dernschwam (1484-1568) adında bir Alman bulunuyordu. Türk medeniyetini aksettiren en değerli müşahedeleri içinde bulduğumuz bir seyahatnâme yazan Dernschwam'ın 1923 de tam olarak yayınlanan Türkiye hâtıraları, Kanunî, I. Süleyman devrindeki Osmanlı İmparatorluğunu harikulâde bir mükemmeliyetle bizlere aksettirmektedir ⁵. İki yıl kadar Rumelihi-

⁴ Son yıllarda Lorichs'in eserlerinin bir kısmı büyük bir sergide teşhir edilmiş ve bu vesile ile de sanatkâr hakkında etraflı bir monografya yayınlanmıştır, E. Fischer, *Melchior Lorck*, Copenhagen, 1962.

⁵ Dernschwam'ın yol hatıratının tam metni F. Babinger tarafından bastırılmıştır, bk. *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*, (Studien zur Fugger-Geschichte, Heft 7), München-Leipzig 1923. Bu seyahatnâmenin elyazma metni eveldenberi bilinmekle beraber, bunu etraflı surette tanıtan coğrafyacı H. Kiepert olmuştur, *Hans Dernschwams orientalische Reise 1553 bis 1555, "Globus"* (Braunschweig 1887) I, s. 184-190; II, s. 202-205; III, s. 214-220; IV, s. 230-235 (ayrıca kitap halinde de yayınlanmıştır); diğer taraftan, H.

sarı ile Yedikule'de hapis yattığından dolayı, yurduna döndükten sonra bir daha İstanbul'a elçi olarak gitmekten kaçınan Johann Maria Malvezzi (öl. 1554)'nin yerine tayin edilen elçi Ogier Ghislen van Busbeck (1522-1592) de 20 Ocak 1555 de İstanbul'a gelmişti⁶. Charles Quint'in İmparatorluğu sırasında İstanbul'a tayin edilen, onun 1556 da kardeşi 1519 danberi Avusturya kralı olan I. Ferdinand adına tahttan çekilmesi üzerine de Ferdinand'ı temsil eden Busbeck'in dilimize bir kaç defa çevrilen Türkiye hâtıraları, aynı yıllarda yazılmış olması bakımından diğer seyahatnâme'yi tamamlamaktadır⁷. Ne yazık ki, Anton Wrançiç (öl. 1573) in hâtura ve müşahedelerinin zamanımıza kadar kalan parçaları, kolay istifade edilebilir bir şekilde yayınlan-

Zimmerer, *Eine Reise nach Amasia im Jahre 1555*, "Programm des K. Gymnasiums Ludwigshafen a. Rh.", Ludwigshafen a. R. 1899, adlı 41 sahifelik küçük broşürü ise Bamberger'in tesbit ettiğine göre (kşl. *Hans Dernschwam's Tagebuch*, önsözü s. XXXII, not 3), Kiepert'in makalesinden aynen kopyadır. Zimmerer'in yayını görmüş olmakla beraber Kiepert'inkini görmediğimizden bu iddianın doğruluk derecesi kontrol edilememiştir. Onaltıncı yüzyıl Türkiye'si için çok değerli bir kaynak olan bu kitabın dilimize çevrilerek basılması büyük bir kazanç olacaktır.

⁶ Busbeck'in kitabı lâtince olarak basılmış ve arkasından başlıca batı dillerinde tercümeleri de yayınlanmıştır. Baskı ve tercümelerin tam ve hatasız bibliyografyasını yapmak, bütün nüshaları görmedikçe imkânsızdır (kşl. B. Moran, *Türklerle ilgili İngilizce yayınlar bibliyografyası*, İstanbul 1964, s. 140 vd.). Busbecq'in ilk mektubu, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum* adı ile Antwerpen'de 1581 de basılmış, ikincisi ise 1582 de yayınlanmış sonra da metnin tamamı kitap halinde çıkmıştır, *Legationis turcicae epistolae quatuor, quarum priores duo ante aliquot annos in lucem prodierunt subnomine Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, Paris 1589; 2. baskısı Frankfurt 1595; Hannover 1605; ve 1660; daha birçok baskı ve tercümesi vardır. Almancası, Frankfurt 1596; Fransızcası, Paris 1646 (Gaudon tarafından); Amsterdam 1718; Paris 1748 (Abbè de Foy tarafından, 3 cilt); İngilizcesi, London 1694 (Baldwin ve Taylor tarafından); 1744, 1761; İspanyolcası, Pamplona 1610 (S. Lopez de Reta tarafından). En yaygın almanca tercüme ise Lorichs'in gravürleri ile resimlendirilmiştir, *Vier Briefe aus der Türkei* (Wolfram von der Steinen tarafından) Erlangen 1926; en yaygın İngilizce tercümeler ise 1881 (C. T. Forster ve F. H. B. Daniel tarafından 2 cilt) ile *The Turkish Letters of de Busbecq* (E. S. Forster tarafından) Oxford 1927, tarihlidir. Bu son baskı iyi olmakla beraber noksandır. Paris'de Sorbonne'da vaktiyle Busbeck'in elçiliği hakkında bir de tez yapılmıştır, bk. L. Peytraud, *De Legationibus Augerii Gisleii Busbequii in Turciam a Ferdinando i Austriaco ad Suleimannum mesii (1554 - 1562)*, Paris 1897.

⁷ Busbecq dilimize Hüseyin Cahit Yalçın tarafından İngilizce'den çevrilerek *Türk mektupları* (İstanbul 1939) adı ile yayınlanmıştır. Kim tarafından dilimize çevrildiği anlaşılmayan diğer bir Türkçe baskı daha vardır, *Kanunî devrinde bir sefirin hâtıratı* (*Türk mektupları*), [Serdengeçti neşriyatı : 5], Ankara 1953.

mamıştır⁸. Lorichs'in bunlardan biri ile birlikte mi karayolunu takiben geldiği yoksa ayrı bir güzergâh takip ederek, Venedik'den bir gemiye binmek suretiyle mi geldiği bilinmiyor. Fakat herhalde kendisi bu sıralarda İstanbul'a ulaşmış ve elçilik heyetinin arasına karışmıştır. Bazı resimlerinden anlaşılacağına göre de heyetin diğer mensupları ile birlikte Çemberlitaş karşısındaki Elçi hanında yaşamaktadır. Ne Dernschwam'ın kalın seyahatnâmesi, ne de Busbeck, meşhur "*Türkiye'den dört mektub*"unda kendisinden bahsetmektedir. Halbuki Lorichs'in hiç değilse 1557 de İstanbul'da elçinin maiyeti arasında bulunduğu, bu tarihte İstanbul'da meydana getirdiği Busbeck'in bir portresinden anlaşılmaktadır⁹. Lorichs burada gayet faal bir çalışma hayatı geçirmiş, elçilikteki muhtelif kimselerin (Meselâ Zay'ın) portrelerinden başka, Türk hayat, kıyafet ve (Res. 2, 6, 7) binalarını aksettiren resimler yapmış, Kanunî Süleyman'ın son derece değerli iki portresini, ayrıca bir İran elçisinin portresini, ve nihayet kıyafetleri, âdetleri, hattâ hayvanları gösteren eskizler yapmış ve bilhassa muazzam bir İstanbul panoraması meydana getirmiştir. Lorichs'in İstanbul'dan başka Filibe ve Silivri'de de bir takım resimler yaptığı bilinir. Bunlar antik lâhit tasvirleri olup arkeolojik etüdler mahiyetindedir. Aynı şekilde İstanbul'da Dikilitaş kaidesini ve Cerrahpaşa'da Arcadius (Arkadios) anıtının da resimlerini rölöve şeklinde çizmiştir. Fakat bu kuru etüdleri yanında İstanbul'da ev damları üzerinden bir manzara gibi (Res. 2), o sıradaki yaşayışı, kıyafetleri, âdetleri aksettiren birçok resim ile karşılaşılır. Lorichs, resimlerinin bir kısmını bizzat hak etmiş, bazılarını piyasa hakkâklarına çok sonraları işletmiş, bazı eserlerini bir albüm halinde toplamış, bir çok eseri de günümüze kadar sadece

⁸ F. Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch*, s. XXXIII, de, bu lâtince hatıratın bazı parçalarının *Iter Buda Hadrianopolim anno MDLIII exaratum ab Antonio Verantio* başlığı ile Alberto Fortis'in 1774 de Venedik'de basılan *Viaggio in Dalmazia* adlı kitabının I. cildinde bulunduğunu ve ayrıca da basıldığını bildirir. G. Hirschfeld'in *Ein deutscher Gesandter bei Soliman dem Grossen* adlı "*Nord und Süd*" dergisinde, XXVIII (1884) s. 348-363 da çıkan makalesi de (aynı yazı, *Aus dem Orient*, Berlin [2. baskı] 1897, s. 49-75 tekrarlanmıştır) Busbeck'in elçiliği hakkındadır. Kanunî devrinde Osmanlı İmparatorluğunu ziyaret eden seyyahlar hakkında ayrıca bk. A. Howe Lybyer, *The government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge-Harward Univ. 1913.

⁹ Busbeck'in Lorichs'in imzası ile olan portresi W. von den Steinen'in almanca tercümesinde vardır, oradan alınmak suretiyle Serdengeçti yayınlarında basılan türkçe baskıda da tekrarlanmıştır.

kopyaları ile gelmiştir. Bunların arasında Türk tuğları, çeşitli sınıflardan Türk askeri (Res. 32) ve bunların silâh, kıyafet ile teçhizatı, Türk kadınları ve genç kızlarının sokak kıyafetleri (Res. 7), Hac'dan dönen Türk kadınları, çalgı çalan ve oynayan Türk kadınları, Türk gelin alayları, yemekte Türk kadınları, cenaze alayı, namazda kadınlar gibi resimler görülür. Lorichs'in hakikî eserleri içinde en değerli-lerinden biri Çemberlitaş karşısında, şimdiki Darüşşafaka sitesinin yerinde bulunduğunu bildiğimiz Elçi hanının Batı cihetine bakan pencerelerinden çizdiği İstanbul manzarasıdır (Res. 2). Burada ön plânda o devrin İstanbul evleri ve uzakta Atık Ali Paşa medresesinin dershane kubbesi ile sağda Bayazıd camiinin bir minaresi, daha uzakta da o sıralarda henüz sağlam duran, Cerrahpaşa'daki Arkadios sütununun en yukarı ucu görülür. Elindeki malzemeyi 1570-1583 yılları arasında hakkeden ressamın, bazı manzara ve bilhassa cami resimlerinde, evvelce aldığı taslakları, fantazisine göre işlediği veya profesyonel piyasa hakkâklarının keyfine bıraktığı anlaşılmaktadır¹⁰. Bu yüzden de, daha aslına sâdık olsa bizim için eşsiz birer vesika olabilecek bir kaç cami gravürünü değerlendirmek mümkün olamamaktadır. Meselâ bunların arasında ilk Fatih camiini teşhis etmek mümkün olamamaktadır¹¹. Halbuki Lorichs'in kabiliyetini ortaya koyan diğer bir cami resmi daha vardır ki bu da yapılması 1557 de yâni tam onun İstanbul'da olduğu sırada biten Süleymaniye'dir (Res. 39). Mimar Sinan'ın bu hârikulâde eseri, aslına uygun bir şekilde, doğru nisbetler ile ve etrafındaki manzumesi dahi ihmal edilmeksizin

¹⁰ Lorichs'in resimlerinde görülen 1570, 1575, 1576, 1579, 1581, 1582, 1583 gibi geç tarihler eskiden alınmış taslakların değişik üslûblarda hakkedildikleri tarihlere aittir. Yoksa bazılarının ileri sürdüğü gibi sanatkâr ikinci defa İstanbul'a gelmiş değildir. Lorichs'in çok silik bir sanatkâr olan bir yakını, torunu Flensburg'lu Nicolaus Andrea 1578 de İstanbul'a gelmiş ise de eserleri pek bilinmemektedir, kşl. E. Fischer, *Melchior Lorck*, s. 54.

¹¹ Lorichs'in İstanbul ve Türkiye hakkındaki resimlerinin bir kısmını ihtiva eden albümünde, 110 numaralı resim, indekse göre Fatih camii ise de, belki taslağı aslına uygun olan bu resim, sonraları yeniden işlenerek hakkedilirken çok garip bir görünüş almıştır. Halbuki büyük İstanbul panoramasında ressam, Halic'in karşı yakasından bu camiiyi ve doğru bir şekilde çizmiştir. Panoramanın yalnız bu kısmı eski Fatih camiini gösteren bir vesika olarak kullanılmıştır, bk. Mehmed Ağaoğlu, *Die Gestalt der alten Mohammedije*, "Belvedere" (Viyana 1926) sayı 46, s. 83 vd., ay mlf., *The Fatih Mosque at Constantinople*, "The Art Bulletin", XII, sayı 2 (1930) res. 1 ve kşl. res. 2., s. 183 de M. Ağaoğlu, Fatih camiini tasvir eden ayrı resmin (110 no. lu) çok sonra hakkedilmiş olabileceğini ifade eder.

mükemmel bir gravüre konu olmuştur. İstanbul'da yaşadığı müddetçe kaldığı Çemberlitaş'daki Elçi han'ından hergün kolaylıkla görebildiği Atik Ali Paşa camii'nin resminde de gene aynı aslına uygunluk kendisini gösterir¹². Şerbet satıcısı, yatan odalık, veya İstanbul'da evlerin damları üzerinden bir manzara vs. gibi küçük resimleri, hattâ bir türk çadırı gibi basit kompozisyonları, o devrin Türkiyesinden canlı hâaturalardır.

Fakat hiç şüphesiz, Lorichs'in XVI. yüzyıl hayatını en mükemmel aksettiren eseri, Hollanda'da bulunan 45 santim eninde ve onbirbuçuk metre uzunluğundaki İstanbul manzarasıdır¹³. Altmış yıl önce E. Oberhummer tarafından yayınlanan bu resim kısmen harap bir halde olmakla beraber gene de değerli birçok detaylara sahiptir. Bu resmi çizer vaziyette ön plânda kendisini de resmeden sanatkâr (Res. 1), bu büyük eseri, 1559 da Galata sırtlarından almıştır. Vaktiyle K. Wulzinger'in tesbit ettiğine göre, ressam bu büyük işi başarı ile sona erdirebilmek için zannedildiği gibi Galata kulesine çıkmış olmayıp, başta Galata kulesi olmak üzere, sırası ile 100 m. kadar ilerideki Galata surunun bir kulesinden, Okmeydanı tepesinden ve nihayet Hasköy sırtlarındaki meşatlıktan şehre bakarak bu manzarayı çizmiş-

¹² Evvelce bu resmi inceleyen C. Gurlitt, bunun Haseki camiini tasvir ettiğini zannetmiştir ki yanlıştır (bk. C. Gurlitt, *Zur Topographie Konstantinopels im XVI. Jahrhundert*, "Orientalisches Archiv", II (1911/12), s. 54. res. 10), bu resmin Çemberlitaş yanındaki Atik Ali Paşa camiini tasvir ettiği hususunda bk. S. Eyice, *Atik Ali Paşa camii'nin Türk mimarî tarihindeki yeri*, "Tarih Dergisi", sayı 19 (1964) s. 99 - 114. Elçilerin barındıkları ve içinde Lorichs'in de yaşadığı meşhur han hakkında bk. S. Eyice, *Elçi hanı*, "Tarih Dergisi", sayı 24 (1970) basılmakta.

¹³ Bu *âbidevi* İstanbul manzarası 21 levhadan ibaret bir albüm halinde basılmıştır. Bk. E. Oberhummer, *Konstantinopel unter S. Suleiman dem Grossen*, München 1902. Bu kitabın bir tahlili olarak kşl. Th. Preger'in yazısı, "Byzantinische Zeitschrift", 12 (1903) s. 340-343. Bu panorama hakkında, Türk Tarih Kurumu'nun yıllık konferansları serisi içinde 1966 yılında Ankara'da yaptığımız, *Eski gravür, panorama, harita ve fotoğraflarda İstanbul* başlıklı konuşmada etraflı bilgi verilmiştir. *Yıllık konferanslar*'ın IV. cildinde basılacağını umarım. M. Lorichs'in İstanbul panoramasının Oberhummer'e nazaran daha iyi teknikte basılmış fotoğrafları yayınlanmıştır, bk. Ph. Sherrard, *Konstantinopel, Bild einer heiligen Stadt*, Oltan-Lausanne 1963, s. 101 vd. Lorichs'in Süleymaniye resmi ile İstanbul panoramasının iki paftası, tarihi topoğrafya bakımından bir doktora tezinde tekrar bir araştırma konusu olmuştur, bk. Armağan Akgün, *Landschaft und Standort als bestimmende Einflüsse auf die Gestalt der Stadt Istanbul* (Dissertation-Tech. Hochschule Zürich), Zürich 1959, s. 34 vd. res. 18, 20, 21.

tir¹⁴. Ön plânda harikulâde bir tabiat müşahedesi dikkati çeker ve bütün canlılığı ile Haliç görülür. Burada çeşitli tiplerde gemiler, kayıklar âdeta kaynaşmaktadır. Yelkenleri şişmiş büyük yük kayıklarının aralarında, hareket halinde veya demirli, yan yana yanaşmış kalyonlar, tepeleme yüklü, kürekli pazar kayıkları, müzeyyen köşklü kadirgalar, üzerinde sundurma olan şatlar, hattâ arması henüz donatılmamış kalyonlar görülür. Yüksek noktalarda büyük camilerin sıralandığı İstanbul, Kanunî devrindeki görünüşü ile bu resimlerde, önümüze serilmektedir (Res. 3, 4, 5). Bu manzarayı ilk yayınlayan Oberhummer, onun vesika olarak değerini ortaya koymuş, başkaları tarafından da tarihî değeri üzerinde durulmuştur¹⁵.

Lorichs'in İstanbul'dan ne vakit ayrıldığını bilmiyoruz. Kendisi burada dört buçuk yıl kaldığını ifade etmiştir. Bir mektuba göre 1560 da tekrar Viyana'dadır. Burada İmparatorun himayesinde olan sanatkârın 1563 de II. Frederik'e mektubunda bir otobiyografyasını bulmak kabildir; çok sonraları 1574 de Antwerpen'de basılan Kanunî Süleyman hakkındaki kitabının başında bu otobiyografya yayınlanmıştır. Bir kaç hafta sonra, 1563 Ocak ayında, Lorichs, başka bir mektup ile kral II. Frederik'e Kanunî ile İran elçisi'nin resimlerini yollamıştır. 1564 de I. Ferdinand, dört *Lorch* kardeşin asaletini tasdik etmiştir. Fakat mimarî süslemedeki ustalığı takdir edilen Lorichs'in Viyana'da sevilmesine rağmen (1567 de Leicht onun için bir methiye yazmıştır), kuzeye gitmeği tercih ettiği anlaşıyor. Nihayet 1567 de Hamburg'da ortaya çıkmakta, burada şehir kapılarından *Schartor*'u yapmakta ve Hamburg arşivinde bulunan büyük bir Elbe haritasını, işte bu sırada, 1568 de meydana getirdiği tesbit olunmaktadır. Melchior Lorichs, 1569-70 de Hamburg'da yaşamış 1573-74 de Hollanda'da Antwerpen'de, bâzı hâmlerin yardımı ile bir kitap bastırmağa girişmiştir. Baskısı 21 Nisan 1574 de biten bu eser Kanunî Süleyman hakkında ince bir kitap (*Soldan Soleyman Turkischen Khaysers whare und eigentliche contrafectung vnd bildtnuss. . . .*) olup, son derece nadir olan bu kitabın yegâne bilinen nüshası o da eksik olarak Hamburg'da

¹⁴ K. Wulzinger, *Melchior Lorichs Ansicht von Konstantinopel als topografische Quelle, Festschrift G. Jacob*, Leipzig 1932, s. 355-368.

¹⁵ Anonim (Dr. A. D. Mordtmann olmalı), *Constantinopel zur Zeit S. Suleiman des Grossen, nach einem Bilde von Melchior Lorichs, Anmerkungen und Erinnerungen eines Einspaenners*, "Bosporus-Organ des Deutschen Ausflugs-Vereins G. Albert", N. F. I (1906) s. 15-44.

idi (Son harpte yanmıştır). Bu elyazma kadar nadir kitabın bazı parçaları da Danimarka ve Rusya'da bulunmuştur. İçinde Türkiye'nin o devirde kısaca siyasî ve askerî durumu belirtilen ve Kanunî'nin iki de resmi bulunan bu kitap Coppers van Diest tarafından basılmıştır¹⁶.

Lorichs 1574 sonbaharında Hamburg'a dönmüştür. 15 Mayıs 1575 de II. Frederik'e yazdığı mektubunda, hazırlamakta olduğu iki kitabı için kralın yardımını istediği görülür. Bunlardan birincisi Türk hayatı hakkında ağaç oyma gravürlerden ibaret büyük bir albüm, diğeri ise Avrupa ve Avrupa dışı halk kıyafetleri hakkında bir eser olacaktır. Bu kitaplardan birincisini hazırlamış ve 128 resmi 1570-1583 yılları arasında tahta üzerine hakketmiş veya aralarındaki üslûp farklarından anlaşıldığına göre değişik piyasa hakkâklarına oydurmuştur. Lorichs'in 1577-1580 yılları arasında ikinci defa olarak İstanbul'a geldiği iddia olunmakta ise de bunu destekliyecek açık bir bilgi mevcut değildir. Bu tarihlerde İstanbul'da bulunan ve hatıralarını yayınlıyan St. Gerlach ile S. Schweigger, yazılarında böyle bir ressamdan bahsetmezler. Sadece Gerlach bir portre ressamı Peter'i anar. Bu ressam kendi imkânları ile Mısır ve Suriye'yi dolaşarak İstanbul üzerinden yurduna dönmüştür. Yıllarca önce E. Freshfield tarafından yayınlanan Yakın Doğu ve İstanbul ile ilgili bazı desenlerin, ya Lorichs veya Peter denilen, şahsiyeti meçhul bu sanatçının elinden çıkmış olabileceği de ileri sürülmüştür¹⁷. Kısacası Lorichs'in ikinci defa İstanbul'da bir süre daha yaşadığına dair şimdilik sağlam bir bilgi yoktur. 1577 de dostu Sigmund Feyerabend'in ona İtalyanca'dan çevrilmiş *Türk Kroniği*'ni ithaf ettiğini biliyoruz. Lorichs, 1580 de Danimarka kralı II. Frederik (1559-1588) in hizmetine girmiş ve 19 Şubat 1580 de Saray ressamı tâyin olunmuştur. Bu tarihte yapmış olduğu hâmisinin portresi ile bir takım vesikalar bunu teyid etmektedir. Son olarak adına, 4 Mart 1583 tarihli bir Danimarka vesikasında raslanması, sanatkârın bu tarihten az sonra Danimarka'da öldüğüne

¹⁶ E. Fischer, *Melchior Lorck*, s. 38.

¹⁷ Anonim (Dr. Mordtmann), *not 15 deki yerde*, s. 31 ve 40; ayrıca bk. yukarıda not 10. Freshfield'in elinde bulunan bu resimlerden şimdiye kadar yayınlanmayan bir kısmı hakkında bk. C. Mango, *Constantinopolitana*, "*Jahrb. d. deutsch. Arch. Inst.*" LXXX (1965) s. 305 vd. 1574 de yapılan bu renkli 21 adet resim, 1900 dan önce E. Freshfield tarafından satın alınmış, sonra oğluna geçmiş, o da bunları 1935 de Cambridge'de Trinity College'e vermiştir (MS/0.17.2).

bir dereceye kadar delil sayılmaktadır. 1586 da Roma'da öldüğü yolunda J. Heller tarafından ortaya atılan iddianın, sonraki araştırmalara göre esassız olduğu anlaşılmıştır. Ancak, bâzı yeni tanınan resimlerinde Afrika yerlilerinin tasvir edilmesi, sanatkârın bu tarihte yeni bir maceraya atılarak, bir İngiliz veya Portekiz gemisi ile, Afrika'nın Okyanus kıyılarına, Altın Sahile gittiğine ve oralarda öldüğüne bir delil de sayılmak istenmektedir. Bu garip sanatkârın hayatının sonunu aydınlatacak bir vesika belki bir gün bulunacaktır.

Melchior Lorichs tarafından yapıldığı bilinen oniki Osmanlı hükûmdarının tabloları Christiansborg ve Frederiksborg şatoları yangınında mahvolmuştur. Aynı sanatkârın elinden çıkmış muhtelif resimler ise, Hannover, Kopenhagen, Dresden, Berlin, Londra'da British Museum ile Victoria and Albert Museum'da, hattâ Leningrad'da ve Moskova'da Puşkin müzesinde bulunmaktadır¹⁸. Sanatkârın başta memleketi olan küçük Flensburg şehrinin müzesinde ve daha birçok müzelerde eserleri bulunmaktadır¹⁹. Ayrıca İngiltere'de Stonor Park'da Evelyn koleksiyonunda Lorichs'in hiç bilinmeyen birçok resmi ortaya çıktığı gibi²⁰, 1962 Kopenhagen'de tertiplenen büyük bir sergide, sanatkârın Evelyn koleksiyonundaki eserleri ile birlikte diğer eserler de bir araya getirilerek teşhir olunmuştur.

Lorichs'in bir albüm halinde yayınlamak gayesi ile hakkettiği Osmanlı devletine dair resimlerden 128 adedinin 1575 de baskıya hazırlandığı anlaşılıyor. Etrafı yapraklı bir çelenk ile süslü dört madalyondan (en alttakinde Romalı kıyafetinde profilden sanatkâr tasvir edilmiştir) meydana gelen takdim sahifesinin (Res. 34) üst kenarında 3 satır halindeki almanca yazıdan anlaşıldığına göre bu resimler 1619 da "*Sanatkâr ve çok meşhur Melcher Lorch tarafından ressam, heykeltıraş ve*

¹⁸ M. A. Libman, *Risunki Mel'khiora Lorikhsa v gos. Ermitazhe i gos. Muzei izorbr. isk. uni Pushkina*, "Trudy gos. Ermitazhe", VI (1962) s. 213-223; bizzat göremediğimiz bu neşriyatta Lorichs'in bir takım tatar kıyafetlerini gösteren resimlerinin bulunduğu öğrenilmektedir.

¹⁹ F. Fuglsang, *Konstantinopolitänische Miscellen zu M. Lorich*, "Nordelbingen", 20 (Heide in Holstein 1952) s. 52-62; ay. mlf. *Einiges zu Melchior Lorichs*, ay. yerde, 28/29 (1960) s. 53-64. Biz, Lorichs'in eserlerini 1958-59 yıllarında Münih'de *Graphische Sammlung*'da inceledik.

²⁰ P. Ward-Jackson, *Some rare drawings by Melchior Lorichs, in the collection of Mr. John Evelyn of Wotton and now at Stonor Park, Oxfordshire*, "The Connoisseur", CXXXV, sayı 544 (April 1955) s. 83-93.

sanatseverler için tahta ve bakır üzerine hakkedilmiş” ve bastırılmıştır. Başlık: *Wolgerissene und geschnittene Figuren in Kupfer und Holtz Durch den Kunstreichen weitberühmbten Melcher Lorch für die Mahler Bildhauer und Kunstliebenden an tag gegeben, Anno 1619*, şeklindedir. Bazılarına göre bu baskı bitmemiş ve albüm ancak daha ufak ölçüde olarak Hamburg’da 1626 da Michael Hering tarafından basılmıştır. Sonraları albümün daha küçük baskıları olmuştur (1641 ve 1646). 1626 baskısının başlığı ise şu şekildedir: *Dess Kunstreichen Weitberühmbten und Wolerfahrenen Herrn Helchioris Lorichii Flensburgensis wolgerissene und geschnittene Figuren zu Ross und Fuss sampt Schönen Türkischen Gebäuden etc... Jetzo zum Erstenmal... an den Tag gegeben*, Hamburg 1626, Bey Michael Hering.

Lorichs’in 128 resim ihtiva eden basılı albümünün, pek nâdir olarak rastlanan indeks sahifelerinde bunlar arasında İran ile ilgili resimlerin de bulunduğu öğrenilmektedir. Görebildiğimiz yırtık ve noksan bir indeks nushasından, 34. resmin bir İran savaşı, 35. resmin *Zelomae Sultanae* adında (?) bir İran prensesini tasvir ettikleri öğrenilmektedir. Fakat bu resimlerin birer vesika değerine sahip bulundukları söylenemez.

II

KANUNÎ SÜLEYMAN VE SAFEVÎ ELÇİSİNİN PORTRERLERİ

1. Kanunî Sultan Süleyman :

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1574 de Antwerpen’de basılan küçük kitapda yayınlanan Kanunî ve Safevî elçisini tasvir eden dört resim vardır²¹. Bu resimler sonraları birkaç defa altlarına ve kenar-

²¹ Abraham de Bruyn, *Habits de diverses nations...- Omnium pene Europae... gentium habitus en...* (Antwerpen 1581) adlı albümünde, dünya milletlerinin, kıyafetlerini tanıtır. Türk kıyafetlerine ayrılan 14 levhadan (lev. 43-56) çoğu, Nicolas de Nicolay’in pek tanınmış kitabındaki gravürlerden alınmış resimlerdir. Bunların arasında bir tanesi (lev. 49) konumuz bakımından ilgi uyandırıcıdır. Bu enine levhada dört figür vardır. Soldan itibaren birincisi Yeniçeri ağası, ikincisi Kazasker (*Cadilesquer* = Kadıleşker), üçüncüsü İranlı Emîr İsmail (İSMAİL PARSAR M. DUX), dördüncüsü ise Türk Sultanı Süleyman (SOLIMANNUS TURCORUM IMP.) dır. Daha ilk bakışta bu son iki figürün Lorichs’in Kanunî ve Safevî elçisi portrelerinden iki boy resminin kötü kopyaları oldukları farkedilir (Res. 33). Lorichs’in iki gravürünün ana çizgileri aynen kullanılmakla beraber, bunlar yeniden işlenerek yüzler ve kumaş desenleri farklı olarak çizilmiştir; bu gravürün tamamı-

larına değişik adlar yazılarak tekrar kullanılmıştır. Esası *Soldan Soleyman Turkische Khayser...* adlı kitap için hakkolunan bu resimlerin, muhtelif baskıları, tek yaprak halinde batı müze ve koleksiyonlarında karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ikisi, devrin hükümdarı Kanunî Sultan Süleyman'ın biri baş, diğeri ise boy halinde olmak üzere iki ayrı portresidir. Birisinin altındaki yazıda bu portrenin 15 Şubat 1559 da yapıldığı açıkça ifade edilmiştir. Böylece portrenin yapılma tarihi kesin olarak bilinmektedir. 1559 da, yani Lorichs, İstanbul'da bulunduğu sırada onun tarafından büyük bir itina ile çizilen ve 1573-74 de yine onun tarafından hak tekniği bakımından harikulâde bir dikkat ve incelik ile hakkedilerek basılan bu iki gravür büyük Türk hükümdarının eşsiz değerinde portreleridir (Res. 9, 10). Baş portresinde Hünkârın ince, uzun ve kuru olduğu anlaşılan çehresi, derin yüz hatları sayesinde mükemmel bir canlılık ile aksettirilmiştir (Res. 10). Boy resminde ise bir eli murassa kılıcında olan Sultanın arkasında, altından bir filin geçtiği bir kemerin dışında, en büyük eseri olan Süleymaniye camii tasvir edilmiştir (Res. 9). Padişahın kıyafetinin sadeliği daha ilk bakışta dikkati çeker²². Artık yaşlanmış olan büyük hükümdar bunlarda, bilinen diğer portrelerindeki yüz hatlarına aynen sahiptir. Sanatkârın İstanbul'da bulunduğu sırada Sultan'ı yakından görmek imkânını elde edebilmiş olduğu muhakkaktır. Lorichs'in gravürleri, ölümünden sonra yeniden basılarak piyasaya sürüldüklerinde Kanunî'ye ait olduğunda hiç bir şüphe bulunmayan bu resimler de üzerlerine başka isimler kazınarak yayınlanmışlardır. Nitekim bu resimler Sultan I. İbrahim ve Nasuh Paşa olarak da piyasaya çıkmışlardır. Halbuki, Melchior Lorichs'in 1585 e doğru öldüğü düşünülecek olursa Sultan İbrahim (1615-1648); [hük. 1640-

nın reproduksiyonu için kşl. C. Dana-Rouillard, *not 37 deki yerde*, lev. 15. Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, V, s. 153-154 de H. Hymans'ın *Abraham de Bruyn (1540-1587)* hakkındaki makalesinde bu sanatçının Türk kıyafetlerine dair resimleri ile ilgili en ufak bilgi mevcut değildir.,

²² T. Öz, *Türk kumaş ve kadifeleri, XIV-XVI. yüzyıl*, İstanbul 1946, lev. XXV (No. 4365) de bir entari, lev. XXVI (No. 4414) de bir şalvar, ile lev. XXVII (No. 5183) de bir kumaş Kanunî Sultan Süleyman'a ait olarak gösterilmektedir. Bugün Topkapı Sarayı teşhir vitrinlerinde Kanunî'ye ait olduğu bildirilen birçok elbise görülmektedir. Bunları bir defa, çeşitli resimlerindeki kumaşlar ile karşılaştırmak herhalde doğru olur. Lorichs'in resimlerindeki düğmeler teşhirdeki elbisede de görülür.

1648] in veya Nasuh Paşa (öl. 1614) nın resimlerini yapmış olabileceği-ne ihtimal verilmiyeceği anlaşılr.

Zaten baş portresinin altındaki çerçeve içinde oldukça güzel bir hatla yazılan tek satır halindeki bir yazı, resmin kimliğini açıkça ortaya koyar:

Al-Sultân İbn al-Sultân al-Sultân Sulaymân-Şâh İbn al-Sultân Salīm Hân ‘azza naşrahu

Bunun altında da lâtinçe olarak üç satır halinde şu ibare görülür:

1. IMAGO SVLEYMANNI TVRCORVM IMP. IN ORIENTE, VNICI SELIMY FILII, QVI AN. DO. M D X X. PATRI IN IMPERIO SVCCESIT: QVO ETI =
2. AM ANNO CAROLVS. V. MAXAEMYLIANI CAESARIS NEPOS AQVISGRANI IN OCCIDENTE CORONATVS EST CHRISTIAN, IMP. A MELCHIO =
3. RE LORICISI FLENSBVRGENSI, HOLSATIO, ANTIQVI-TATIS STVDIOSISS°, CONSTANTINOPOLI, AN, MDLIX. MEN. FEB., DIE XV, VERISSIME EXPRESSA.

Böylece bu resimlerin, Flensburg’lu ressam Melchior Lorichs tarafından, İstanbul’da 15 Şubat 1559 da Selim Han’ın oğlu Sultan Süleyman Han’ın portreleri olarak *d’après nature* çizildikleri anlaşılmaktadır. Bu resimler altlarında açık bir tarih verildiğine göre, Sultan Süleyman’ı 65 yaşındaki görünüşü ile tasvir etmektedir. Gençlik resimlerinde sakalsız ve daha dolgun çehreli olan Hünkâr, bu resimlerinde sakallı ve iyice zayıftır²³. Lorich’in resim ve hakkâklık tekniği de portrenin bu özelliğine daha da belirli bir görünüş verecek mahi-

²³ Osmanlı Sultanlarının ölüm sebepleri hakkında bir araştırma yapmış olan Dr. B. N. Şehsuvaroğlu, Kanunî’nin son yıllarında sıhhsız olduğunun bilindiğini fakat hakikî rahatsızlık sebebinin tesbit olunamadığını yazar. Bir tahmin olarak da, ölüm sebebinin, “romatizma ve nikris’in kalb ve deveran sistemindeki ihtilâtları neticesi meydana gelen kalb yetersizliği ” olabileceğini ileri sürer, kşl. B. N. Şehsuvaroğlu, *Osmanlı Padişahlarının akîbetleri...* şu eserde, *V. Türk Tarih Kongresi-1956 tebliğleri*, Ankara 1960, s. 398. Kanunî Sultan Süleyman’ın doğumu Babin-ger’e göre 6 Kasım 1494 dür, kşl. F. Babinger, *Sulejmâns des Praechtigen Geburtstag, “Mitteilungen zur osm. Geschichte”* II (1926) s. 165; I. H. Danişmend, ise 27 Nisan 1495 tarihini ileri sürer, bk. *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, II, s. 59; fakat 6 Kasım 1494 (= 6 Safer 900), T. Gökbilgin, in *Süleyman I. maddesi İslâm Ansıkl.* XI, s. 99 de kabul edilmiştir.

yettedir. Osmanlı hanedanından en fazla resmi mevcut olan hükûmdarlardan biri, belki de birincisi Kanunî Sultan Süleyman'dır. Bunların hepsi henüz derlenmediğinden, hangilerinin portre değerini haiz olduklarını ayırmak şimdiki halde kolay değildir. Avrupa'ya Türk yayılışı, ve bu yayılışın idarecisi olan Türk Hünkârı Batı'da merak uyandırmış ve onu tasvir eden çeşitli resimler meydana getirilmiştir. Bunların doğru veya doğruya yakın olanları mevcut olduğu gibi, tamamen hayal mahsulü olanları da vardır. Kanunî'nin ölümünden (1566) çok sonra meydana getirilen resimlere ise ancak muayyen ölçüde değer vermek yerinde olur. Meselâ Topkapı Sarayı galerisinde bulunan ve XIX. yüzyıl başlarında sipariş üzerine yapıldıkları bilinen Padişah portreleri aşırı derecede idealleştirilmiş resimlerdir²⁴. Kapıdağlı Konstantin'in, bu resimleri yaparken, daha eski bir takım resimlerden faydalandığı inkâr edilemez ise de pek gerçeğe bağlı kaldığı da iddia olunamaz. Sultanların bazı karakteristik yüz özellikleri duruma göre düzeltilerek, yumuşatılarak, hattâ güzelleştirilerek bu resimlerde aksettirilmiştir²⁵. Bu resimlere bir takım eski ve yeni *Şemailnâme*'lerin kaynaklık ettiği muhakkaktır. Evvelce, Demetrius Cantemir tarafından yine Saray'daki bir *Şemailnâme*'den ilham alınmak suretiyle çizdirilerek yayınlanan Padişah portreleri de gerçekten fazla fantaziye kaçan resimlerdir²⁶. Bunları ve bazı XIX. yüzyıl *Şemailnâme*'lerini de hakiki

²⁴ T. Öz, *Topkapı sarayında Fatih Sultan Mehmet II. ye ait eserler*, Ankara 1953, s. 27.

²⁵ Kapıdağlı Konstantin'in yaptığı Padişah resimleri basılmış ve Young albümü olarak tanınmıştır. Bunlar ayrıca renkli olarak kartpostal halinde de satışa çıkarılmıştır. Kapıdağlı Konstantin ve eseri hakkında kşl. T. Öz, *Osmanlı hükümdarlarının resimleri*, "Tarih Hazinesi", sayı 2 (1950) s. 55-57. Bu resimlerin reproduksiyonları şu eserde vardır, Ali Cevad, *Memalik-i Osmanîyenin tarih ve coğrafya lûgati* İstanbul 1317, IV, sondaki levhalar.

²⁶ Demetrius Cantemir, *The history of the growth and decay of the Othoman Empire*, London 1734, s. 175 deki gravür. D. Cantemir (1673-1723), kısa bir aralık ile 1688-1710 arasında 22 yıl İstanbul'da yaşamıştır. F. Babinger'in tahmin ettiğine göre onu belki Râmi Mehmed Paşa saraya sokmuş (kşl. ing. baskı, s. 161) belki de ressam Levnî Çelebi'nin (kşl. aynı baskı, s. 162) yardımı ile Saray'daki bir *Şemailnâme*'den Padişah resimlerini kopya etmiştir. Cantemir (veya Kantemir) eserini lâtince olarak hazırlamış ise de basıldığını hiçbir vakit görememiştir. Kitap önce İngilizce olarak 1734 de, sonra Fransızca olarak 1743 de, Almanca olarak 1745 de basılmış, 1756 da İngilizce ikinci baskısı yapılmış, 1876 da Almancadan Rumenceye çevrilerek basılmıştır, kşl. F. Babinger *Die osmanischen Quellen D. Kantemir's*, şu eserde, *Omogiu Prof. Ioan Lupăş*, Bucureşti 1941.

portreler arasında saymamak gerekir²⁷. Böyle nisbeten geç devirlerde gerçeğe az veya çok sadık görünen resimler meydana getirilmiştir. Hiç şüphesiz gerçeğe uygun veya yakın olanlar, Kanunî'nin yaşadığı devirde yapılmış orijinal portrelerden kopya edilmek suretiyle meydana getirilmiştir. XVI. yüzyılda, Kanunî Sultan Süleyman'ın hayatta olduğu yıllara ait, onu çeşitli çağlarındaki görünüşü ile aksettiren hayli çok sayıda hakikî veya fantazist, veyahut da diğer bir eserden kopya ikinci elden resimleri ile karşılaşmaktadır. Bütün bunların derlenmesi, kaynaklarının tesbiti, birbirinden kopya olanlarının bağlantı durumları ancak bir büyük araştırma konusu olabilir. Bunların bir kısmında Kanunî at üstünde, hemen daima profilden tasvir edilmiştir. Bir kısmında ise yine profilden olarak büst halinde tasvir olunduğu görülür. Şu halde Melchior Lorichs'in Kanunî portreleri, 3/4 nisbetinde cepheden olduklarına göre, bütün portreler arasında özel bir duruma sahiptirler.

Kanunî Sultan Süleyman'ın resimlerinde kendisini başlıca iki tip halinde tesbit etmek mümkün olmaktadır. Bunlardan ilki, Sultan'ı gençlik görünüşü ile tanıtmaktadır. Sakalı, babası Yavuz Sultan Selim gibi tamamen traş edilmiştir. Buna karşılık oldukça gür bıyıklar Osmanlı hanedanının çoğunda görülen kemerli burnun alt kısmını kaplar. Yüz hayli dolgundur. Diğer grup resimlerde ise Kanunî sakal bırakmış olarak tasvir edilir. Her iki çeşit resimde de orijinal örneklerin hangileri olduklarını şimdiki halde kesin olarak bulmak pek kolay değildir. Fakat derhal şunu belirtmek yerinde olur ki, Lorichs'in Kanunî resimleri, ikinci grup resimler arasında gerçeğe uygun ve başka resimlerden kopya olmıyan tasvirler olarak başlıbaşına değere sahiptirler.

Yurdumuzda orijinallerini bulmak veya bu yolda bir araştırma yapmak çok zor olduğundan, Avrupa gravür sanatında Kanunî portresi olarak meydana getirilen tamam ve doğru bir şekilde toplamak

²⁷ Meselâ İstanbul Üniversite Kt. de Yıldız kitapları arasında, eski T8645/16, yeni T. 9365 sayılı (F. Edhem Karatay, I. Schoukine, *Les manuscrits orientaux illustrés de la Bibliothèque de l'Université de Stamboul*, Paris 1933, s. 26), eski 8647/17, yeni T. 9366 sayılı (ay. esr. s. 27), eski 8647/18, yeni T. 9367 sayılı (ay. esr. s. 27) *Şemailnâme*'ler XVIII. yüzyıl sonları hattâ XIX. yüzyıl başlarına ait eserlerdir. Böyle geç tarihli bir *Şemailnâme* de, özel bir koleksiyona ait olarak, 1953 de Paris'de teşhir edilmiştir, kşl. Musée des arts decoratifs, *Splendeur de l'art turc*. Paris 1953, no. 607.

mümkün değildir. Biz çoğu ikinci elden olmak üzere derleyebildiğimiz kadarını şöylece sıralayabiliriz:

Kanunî'nin gençlik halini gösteren ağaç oyma tekniğinde basılmış bir gravürde adı lâtince ve türkçe olarak başı üstüne yazılmıştır (Res. 13). Sultan burada sakalsız, fakat bıyıklıdır ²⁸. Henüz çok genç ve vücudca heybetlidir. Hünkâr'ın gençlik hâlini gösteren ve adı portrenin yanında yazılı İ H imzalı diğer bir gravür (Res. 14), Ieronymus Hopfer'e izafe edilmektedir ²⁹. Başının üstünde şu yazı vardır: SVLEYMAN + AIN + KAISER + DER + TIRCKEI, altında ise *Tevrat*'dan parçalar yazılıdır. İki resim arasındaki benzerlik, tek ve müşterek bir kaynaktan faydalanmak suretiyle yapıldıkları hususunda hiçbir şüpheye yer verilmeyeceğini açıkça ortaya koyar. XVI. yüzyılda Augsburg ve Nürnberg'de yaşayan Hopfer (veya Hopffer), gravürlerini kopyalardan meydana getirmiş bir sanatçı olarak tanınmıştır ³⁰. Bu arada devrinin meşhurlarının da portrelerinin gravürlerini meydana getirmiştir. İstanbul'a gelmediği muhakkak olduğuna göre, bu Kanunî gravürü de V. Karl (Charles Quint), Salzburg başpiskoposu Lang, Papa ve Erasmus'un portreleri gibi başka sanatçıların eserlerinden kopya olmalıdır. Bu vesile ile büyük şöhrete sahip bir Alman sanatçısının, Albrecht Dürer (1471-1528) in Kanunî Sultan Süleyman'ı tasvir eden çok başarılı bir desenini hatırlamamağa imkân yoktur ³¹. Fransa'da Bayonne'da Bonnat müzesinde olan 184 × 133 cm ölçüsündeki bu desen, üzerindeki almanca notlardan anlaşıldığına göre ileride renkli bir portre haline getirilmesi düşünülen bir taslaktır (Res. 11). Resmin yukarı köşelerinden birinde 1526 (?) tarihi ile Albrecht Dürer'in çok tipik şeklindeki imzası

²⁸ Bir reproduksiyonu menşe gösterilmeksizin şu eserde yayınlanmıştır : G. F. Hertzberg, *Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches bis gegen des sechszehnten Jahrhunderts* (Allgemeine Gesch. in Einzeldarstellungen, II, 7) Berlin 1883, s. 675.

²⁹ Bir reproduksiyonu şu eserde vardır : W. E. D. Allen, *Problems of turkish power in the Sixteenth Century*, London 1965; ayrıca bk. S. Maxwell, *aşağıda not 67 deki yerde*, s. 47 - 48, ve F. Downey, *aşağıda not 32 deki yerde*, s. 14.

³⁰ Muchall-Viebrook, *Hopfer* mad. Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, XVII, s. 477-478.

³¹ F. Winkler, *Die Zeichnungen Albrecht Dürers, IV (1520-1528)*, Berlin 1939, IV, s. 79. no. 906; New York'da Samuel H. Kress koleksiyonundaki bir benzerinin Gent. Bellini'ye izafe edildiğine de burada işaret edilmektedir.

hangi tarihe ait olduğunu ve kimin elinden çıktığını belli eder. Diğer köşedeki garip şekillerin ise Sultan Süleyman'ın adı ve ünvanını türkçe ifade edecek bir yazıyı sembolleştirdiği söylenir. Aşağıdaki köşede SVLEYMAN IMPERATOR kelimeleri de resmin kimi tasvir ettiğini ortaya koyar. Hünkârın elbisesi üzerinde *rot* yani kırmızı kelimesi ile ensenin yanında iki satır halindeki *Die leibfarb ist gantz lederfarb* (= cild rengi tamamen deri rengidir) cümlesi, bu resim boyandığında kullanılacak renkleri gösterir. Dürer İstanbul'a gelmemiştir. Fakat çağının Türklerine büyük ilgi duymuş, Türklerin kıyafet ve eşyalarına zaman zaman kompozisyonlarında yer vermek suretiyle bu medeniyeti iyi tanıdığını belli etmiştir. Bu Kanunî resmini de belki başka bir ressamın yağlıboya bir tablosundan kopya etmiş, veya İstanbul'a gidip dönmüş bir ressamdan elde ettiği bir taslağı ileride işlemek üzere hazırlamıştır. Her ne olursa olsun, bugün elimizde Dürer'in imzasına sahip bir Kanunî resmi vardır ve bu resim, ilk olarak bahsettığımız anonim ile Hopfer'e izafe edilen resimlere benzemekte ve aralarında müşterek tarafları bulunmaktadır. Hattâ bu resimlerin Dürer'in deseninden veya ona da esas olan tek bir eserden ilham alınarak yapıldıklarına ihtimal verilebilir. Yalnız şu var ki, Dürer'in deseni, büyük sanatçının ustalığına uygun olarak, Kanunî'yi bütün heybet hattâ güzelliği ile aksettirmektedir. Kuvvetli uzun boyunun üzerindeki kemerli burunlu, iradeli çeneli ve seyrek düşük bıyıklı yüz, otuz yaşlarındaki Sultan Süleyman'ı tasvir eder.

Muhakkak ki sağlam bir esasa dayanan bu resimlerin yanısıra fantaziye daha fazla yer veren resimler de tanıyoruz. Yukarıda adı geçen Ieronymus Hopfer'in babası Daniel Hopfer'in de monogramına sahip bir başka Kanunî resmi vardır³². Bazen yanlış olarak David denilen Daniel Hopfer (doğ. 1470 e doğru - öl 1536), 1529 da Viyana kuşatması münasebeti ile Nürnberg'li editör Guldenmundt'un muhtelif Nürnberg ressamlarına yaptırdığı resimleri, üzerlerinde değişiklikler yaparak, bazı teferrüatı bırakıp, ilâveler yerleştirmek suretiyle yeniden hakkettiğinde³³ bir de at üstünde Kanunî Süleyman resmi

³² F. Downey, *The Grande Turke, Suleyman the Magnificent, Sultan of the Ottomans*, New York 1929, s. 144 deki resim (yazar D. H. imzasına rağmen bunu Ieronymus'a izafe eder!), aynı resim, *Soliman le Magnifique*, (Paris 1930) in kapağında ve Hamit-Muhsin, *Türkiye tarihi*, İstanbul 1930, s. 70 de.

³³ Muchall-Viebrook, *Hopfer, Daniel* mad. Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, XVII, s. 474-477, bilhassa bk. s. 476 (Viyana kuşatması levhaları hak.) Bu sanatçı hakkında E. Eyssen, *Daniel Hopfer*, [Diss] Heidelberg 1904. adlı bir doktora tezi var ise de görülememiştir.

meydana getirmiştir (Res. 19). Bunun belki, Sultan'ı gören bir Batılı'nın getirdiği bir resimden ilham alınmış olduğunu söyleyebiliriz. Fakat muhakkak ki, gerçeğe uygun bir portre değerinde değildir. Bu resme herhalde esas teşkil etmiş olan resim Nürnberg'li Hanns Guldenmundt tarafından 1529 da Viyana seferinin az arkasından yayınlanmıştır. Guldenmundt, aynı şehirden Beham, Schön ve Stör gibi resamlara bu olayı canlandıracak resimler yaptırarak yayınlamıştır³⁴.

³⁴ İlk Viyana kuşatmasının Avrupa'da akisleri pek büyük olmuş, çoğu ancak bir kaç hattâ bazen tek yapraktan ibaret, olayın Hristiyanlık için dehşet vericiliğini belirten zengin sayıda broşürler yazılarak basılmış, bunların bir kısmı tahta oyma gravürler ile süslenmiştir. Pek nadir olan bu çeşit yayınların bibliyografyası için bk. C. Göllner, *Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts I, MDI-MDL*, Bucureşti-Berlin 1961, s. 165 vd. Yurdumuzdaki imkânlar ile Nürnberg'li Guldenmundt'un çalıştırdığı ressamın eserleri ve bunların hakkettikleri Viyana kuşatması resimleri ile Kanunî portreleri hakkında açık ve doğru bilgiler edinmeğe imkân yoktur. Guldenmundt'un faydalandığı Hans Sebald Beham, veya Beheim, Böhm, Peham (1500-1550) hakkındaki, Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, III, s. 193-195 de G. Pauli'nin makalesi bizim için gerekli bilgileri vermiyor. Bu sanatçı hakkında G. Pauli, *Hans Sebald Beham*, Strassburg 1901, adlı monografyayı ise temin mümkün değildir İkinci sanatçı Erhard Schön (1491 e doğru-1542) e dair A. Pauli'nin *Erhard Schön* (Hamburg Üniv. sunulan daktilo ile yazılmış tez) 1923, başlıklı çalışmasını görmek mümkün olmamakla beraber, H. Röttinger'in Thieme Becker, *Künstlerlexikon*, XXX, s. 218-220 deki makalesinde s. 219 da, Türkler ile ilgili resimleri hakkında bilgi verilmektedir. Buradan öğrendiğimize göre Schön, tek levhalar halinde Viyana önünde Türk ordusu, Türkler ve Macarlar arasında savaş konulu resimler ile başlı başına bir Kanunî Sultan Süleyman resmi yapmıştır. Üçüncü sanatçı, Niclas veya Niclaus Stör (doğ. ? - öl 1562/63 e doğru) hakkında H. Röttinger, *Erhard Schön und Niklas Stör, der Pseudo-Schön* (Studien zur deutsche Kunstgeschichte Heft 229) monografyasından başka, Thieme Becker, *Künstlerlexikon*, XXXII, s. 92-94 de F. T. Schulz tarafından yazılan makalede etraflı bilgi verilmektedir. Stör 1523 de bir Türk zafer alayı resmi yapmıştır (bir nüshası British Museum'dadır); 1529 da H. Guldenmundt için, Schön ve Beham ile, onbeş levhadan ibaret Türklerin Viyana muhasarasını anlatan bir seri resimde çalışmıştır. Bu 15 resimden yedisi Stör'ün, beşi Schön'ün, üçü ise Beham'ın elinden çıkmıştır. Bunlar popüler yazar Hans Sachs (1494-1576) ın yazılarını süslüyordu. 1526 da *Conterfaction theseus der itz Turckischen Keyzers im 1526 Jahre* başlığı ile ve yine H. Sachs'ın bir şiiri ile madalyon halinde bir resim yayınlamıştır. Ayrıca Sachs'ın Türkler ile ilgili manzumelerine daha birçok resim (Yeniçeriler, Türk süvarileri ve esirler vs. gibi) yapmıştır. Vaktiyle yayınlanan *Tarih*, III, İstanbul 1933, s. 56-57 arasındaki metin dışı levhada, Kanunî'nin de tasvir edildiği uzun bir zafer alayı gravürü mevcuttur.. Bu güzel ve değerli resmin Domenico da Francesi tarafından yapılarak 1565 de Venedik'de basıldığı belirtilmiş ise de, Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*'da bu ad altında bir sanatçıya raslanmamaktadır. Viyana seferi (1529) ile ilgili eski resimler için bk. W. Sturminger, *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683*, Graz-Köln 1955, s. 337-349.

Yine Sultan Süleyman'ı at üstünde profilden, gençliğindeki görünüşü ile aksettiren veya aksettirdiği iddiasında olan bu gravürde Hünkâr sakalsız ve tıknazdır (Res. 18). Bu resmin üst kenarında Kanunî'nin 1529 yılında Kral Ferdinand'a yolladığı savaş kararını bildiren mektubun onbir satır halinde almanca tercümesi yer almaktadır. Mektubun başlığı: *Absagbrieff wie Sultan Solleyman Künig Ferdinando zu geschickt* şeklindedir. Hanns Guldenmundt'un bu resme lâzım gelen esas nereden elde ettiğini bilmiyoruz. Kıyafet ile bilhassa kavuk ile destar biçimi ve acaip sorgucun gerçeğe uymadığı muhakkaktır. Fakat yüz çizgileri, burun şekli ile bıyıklar diğer resimlere bir dereceye kadar uymaktadır³⁵. Bu sıralarda Batı'da çok büyük korku ve bunun ile birlikte geniş ilgi uyandıran Türk Sultan'ının o çağındaki bir portresinin elde edildiği ve bunun çeşitli sanatkarlar tarafından kullanıldığı böylece anlaşılmaktadır. Nitekim Kanunî'nin gençlik halini aksettiren bir takım baş portrelerine rastlanır. Viyana'da bulunan yağlıboya bir tabloda Kanunî daha kuru bir yüze sahip olmakla beraber, kemerli burnu, uçları düşük uzun bıyıkları ile görülmektedir. Bu tabloda da sakalı yoktur. Bu gençlik resmi muhakkak ki, yüz çizgileri bakımından yaşlılık resimlerine en fazla uyanlardan biridir (Res. 8). Antoine Geuffroy adında bir Fransız ilk olarak kısmen 1542 de basılan ve 1543 de daha tam bir halde yeniden yayınlanan³⁶ ve o devrin Türk hayatı ve medeniyetini en mükemmel surette aksettiren hatırat olarak kabul edilen kitabında; o sıralarda elli yaşlarında kadar olan Sultan Süleyman'ı şu surette tasvir eder: "... uzun boylu, ince kemikli, zayıf ve nisbetsiz yapılıdır. Yüzü esmer ve koyudur... yüksek ve geniş alınlı, iri siyah gözlü, irice ve biraz kemerli burunludur; bıyıkları gür ve kırmızı olup, çenesi ustura ile değil makas ile traş edilmiştir, boynu uzun, ince ve sarkıktır...³⁷"

³⁵ Bu resmin, Göllner, *adı geç. esr.* s. 182, no. 348 de bildirilen şu on yapraklık risaleden alındığını tahmin etmekteyiz: *Warhaftiger grundt und bericht von dem Thürkischen krieg, wie es ergangen und gehandelt worden, in Ungern, Osterreych, und vil andern umbligenden Gegenden und Flecken etc. Mit sampt dem absagbrieff.*., Göllner'e göre bu risale, Guldenmundt'un *Contrafactur, wie der Türck Wien belagert* adlı tahta oyma gravürüne izahname olarak basılmıştır. Bu resmin bir reproduksiyonu şu yazı ile birlikte basılmıştır, A. Müller-Guttenbrunn, *Die Türken vor Wien, "Velhagen-Klasings Monatshefte"*, XXIV, 12 (1910) s. 604.; kşl. Sturminger, *not 34 deki yerde*, s. 342.

³⁶ N. Iorga, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris 1928, s. 33.

³⁷ A. Geuffroy, *Briefve descriptio de la court du Grant Turc.*..., Basel 1543, bu eser hakkında bk. C. Dana-Rouillard, *The Turk in French history, thought and literature 1520-1660*, Paris tz. s. 185-189; muhtelif baskıları hk. kşl. C. Göllner, *not 33 deki yerde*,

Bu yazılı tasvirin, bilinen portrelerin bazıları ile yakınlıklar gösterdiği açıktır. Viyana'daki tablonun bir benzeri, bir madalyon halindeki bir gravürde de görülür³⁸. Bunda Kanunî orta yaşlı bir şahıs halinde fakat henüz sakalsızdır. Aynı kemerli burun, bıyıklar hâkim unsurlardır (Res. 15). Aynen bu gravür gibi sakalsız Kanunî'yi tasvir eden bir gravür de Knolles'in *Osmanlı tarihi* nde bulunmaktadır³⁹. Öncekinin kopyası olan veya her ikisi de müşterek bir orijinalden kopya edilen bu resimde daha geniş çapta olan madalyonun şeridi üzerinde çepeçevre:

SOLYMANNVS MAGNIFICVS TVRCARVM IMPERATOR
QVARTVS FLORVIT ANNO 1520

yazısı okunur. Madalyonun alt ucunda ise herhalde gravürün çizildiği 1603 tarihi vardır. Bu madalyon içindeki Kanunî resmi serisinin bir üçüncü örneğini de Floransa'da Palazzo Pitti'nin salonlarından birinin tavan süslemesinde bulmak kabil olmaktadır. Burada Sultan sağ profilden tasvir edilmiştir (Res. 16). Yine nisbeten genç olarak sakalsız ve dolgun yanaklıdır. Madalyon bir çapraz tonozun üçgen biçimindeki bölümlerinden birinin ortasını süsler. Herhalde bu resim de, XVI. yüzyılın bir resminden, belki de yukarıda bahsi geçen gravürlere esas olan resim veya gravürden ilham alınarak Pitti Sarayının inşaat ve genişletilmeleri sırasında kopya edilerek buraya işlenmiştir. Bu resim *Sala della Stufa* denilen XXVIII. salonda sol kanatta bulunmaktadır. Bu tavan süslemesi, Manierizm'den Ba-

s. 374 ve indeks. Bu tasvirin tıpkı bir benzeri 1530 - 1540 tarihlerine ait içinde pek çok hatırat olan *Viaggi fatti da Venetia alla Tana, in Persia, in India, in Costantinopoli con la descriptione particolare di città, luoghi, siti, costumi et della Porta del Gran Turco..* (Venezia 1543) başlıklı kitabın, *Libri tre delle cose de Turchi* başlığı ile olan kısmında bulunmaktadır. Bu notu bulan N. Iorga aslını ve fransızca tercümesini yayınlamıştır. N. Iorga, *Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient Européen*, Paris 1928, s. 6 ve not 1. Bu iki tasvir birbirine uyduğu gibi baskı yılları (1543) da eş olduğuna göre aynı kitabın fransızca ve italyancası olmaları muhtemeldir. Bu kitapların asıllarını görmediğimizden bu hususta bir kontrol yapamadık.

³⁸ Bir reproduksiyonu için bk. A. Gabriel, *Soliman le Magnifique (1495-1566)*, şu kitapta, *Les Grandes Figures*, Paris 19, s. 196.

³⁹ R. Knolles, *The generall historie of the Turkes...*, 1638, 5. baskı, s. 566 daki resim; bu kitabın ilk baskısı 1603 de yapılmış, Knolles 1610 da öldükten sonra daha birçok baskısı yapılmıştır, kşl. H. Bowen, *British contributions to turkish Studies*, London 1945, s. 20; B. Moran, *Türklerle ilgili ingilizce yayınlar bibliyografyası*, İstanbul 1964, s. 40, no. 50.

rok'a geçiş devri ressamlarından Matteo Roselli (1578-1650) tarafından 1662 de yapılmıştır⁴⁰. Madalyon'un esas çerçevesinde, portrenin etrafında şu yazı dolaşır:

SOLHIMANVS IMPERATOR TVRCARVM

Portrenin altındaki kartuşun içinde ise dört satır halinde şu yazı okunur:

Dalla'arena di Scitia ale Etiopa
Godo in barbaro soglio alta fortvna
E'al nome sol dele Ottomanna lvnna
Paventa l'Asia e'scolorisce Evropa.

Bu grubun diğer bir örneği ise, Topkapı Sarayı müzesi galerisindeki yağlıboya tablodur. Floransa'da Cosimo Medici'nin Uffizi galerisindeki bir tablodan, XVIII. yüzyılda kopya edildiği ve Macaristan'da A. Ehrenfeld'den satın alınarak İstanbul'a geldiği bildirilen bu resim, profilden Kanunî'yi sakalsız olarak tasvir eder⁴¹. Bunda yüz daha zayıf, daha kuru, ve bıyıklar daha incedir (Res. 12). Diğer resimlerden farklı özelliklerin bu kopyaya mı mahsus oldukları yoksa daha eski orijinalde de mi bulundukları ancak iyi bir karşılaştırmadan ve aslını gördükten sonra mümkün olabilir.

Sakalsız hâli, yani gençlik ve orta yaşlılıktaki görünüşü ile Kanunî Sultan Süleyman'ı pek fazla tanınmayan çok ilgi çekici başka bir

⁴⁰ J. Durm, *Die Baukunst der Renaissance in Italien* (Hdb. der Architektur, II, Die Baustile 5), Leipzig 1914, s. 276 vd. da esas 1440 da yapılarak XIX. yüzyıla kadar defalarca genişletilen Palazzo Pitti'nin inşaa devirleri belirtilmiştir. En önemli ilâveler 1620 ye aittir; ayrıca bk. L. V. Bertarelli, *Italia Centrale, (Guida d'Italia del TCI)*, II, Firenze-Siena-Perugia-Assisi, Milano 1929. Ressam M. Rosselli hakkında bk. Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, XXIX, s. 38 - 39.

⁴¹ Nigâr Anafarta, *Padişah portreleri-Topkapı sarayı*, İstanbul 1966, lev. IV. Mükemmel baskı imkânlarından faydalanmak suretiyle meydana getirilen bu kitabın daha dolgun bir metne ve daha iyi seçilmiş resimlere sahip olması temenni edilirdi. Asistan Y. Demiriz tarafından 1968 de tesbit edildiğine göre Floransa'da Uffizi'deki fotoğraf koleksiyonunda, Kanunî ile ilgili üç resim vardır : Bunlardan birincisi (no. 1579) bir tablonun eski bir fotoğrafıdır. İkincisi (no. 28690) madalyon içinde profilden Kanunî'nin baş resmidir. Altında uçları kıvrılmış bir yazı tomarı vardır. Üçüncüsü ise (no. 38034) bir kitabın 16. sahifesindeki bir gravürdür. Başının üstünde SOLIMANO IMPERATOR DE TVRCHI yazısı, altta ise dört satırlık italyanca manzum bir dördlük vardır. Bizzat göremediğimizden bunlar hakkında daha fazla bilgi edinemedik.

yağlıboya tabloda da bulmak kabildir. Flaman ressamı Hans Eworth (adı: Eworttes, Eottes, Euertz, Huett, Evance,... şekillerinde de yazılır) tarafından yapıldığı tablonun bir köşesindeki HE harflerinden anlaşılan bu eser 1549 tarihli ve sanatçının bilinen en eski eseridir⁴². Earl of Yarborough'a ait olan bu güzel tabloda bir Türk elçisinin tasvir edildiği de söylenmiş ise de bunun devrin Sultanını tasvir ettiğini biz daha muhtemel görmekteyiz (Res. 17). Viyana'daki portre ile bu at üstündeki portre arasında çok açık bir benzerlik vardır. Aşırı derecede büyük ve beyaz destarın altında yüz daha zayıf ve esmer gözükmektedir. Arkada bir manzara, çeşitli Türk figürleri, Türk kadınları, ve nihayet bir kenarda Dikilitaş fark edilmektedir⁴³. Bu resmin ana çizgilerinde Hollandalı ressam Pieter Coeck van Aalst'ın 1533 de çizdiği ve ancak ölümünden üç yıl sonra 1553 de yayınlanan İstanbul'daki Atmeydanı sahnesinde bir köşede görülen at üstündeki Kanunî ile muayyen bir benzerlik sezilir⁴⁴. Eworth'un bu portreyi ne surette meydana getirdiğini bilmemekle beraber, muhakkak ki başarılı bir eser ortaya koyabilmiş olduğunu ileri sürebiliriz.

Kanunî Sultan Süleyman'ı gençlik ve orta yaşlılkadaki görünüşü ile aksettiren Batı resimleri yanısıra onu sakalsız ve sıhhatli hali ile tasvir eden Türk minyatürleri de tanımaktayız. Topkapı Sarayı'nda H. 1524 sayılı meşhur *Hünernâme*'nin minyatürleri arasında birçoğunda Kanunî sakalsız hâli ile görülebilmektedir. Meselâ Sultan Süleyman'ın cülûsunu tasvir eden karşılıklı iki tam sahife halindeki büyük kompozisyonda (var. 25-26 a) genç Sultan yukarıda belirttiğimiz tipine uygun

⁴² Eworth, Antwerpen'de doğmuş, 1543 den itibaren İngiltere'de yaşamıştır. kşl. Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, XI, s. 118-119, Eworth mad.

⁴³ Reprodüksiyonları için bk. Royal Academy of Arts, *Holbein and other masters of the 16 th and 17 th centuries*, London 1950, s. 23, no. 137; Ch. Bricker, *Hans Eworth shown with panache*, "Illustrated London News", 18 Aralık 1965, s. 31 Bir reproduksiyonu şu kitapda da yayınlanmıştır, P. Coles, *The ottoman impact on Europe*, London 1968, s. 10, res. 1. Merhum Halûk Şehsuvaroğlu bu tabloyu Londra'da görmüş ve genel olarak zannedildiği gibi bir elçiye değil Kanunî Sultan Süleyman'ı tasvir ettiğini kısa bir gazete makalesinde belirtmiştir. Bu yazı sonraları küçük bir cilt halinde yayınlanan makaleleri arasında tekrar basılmıştır, kşl. H. Şehsuvaroğlu, *Londra müzelerinde Fatih'in ve Kanuninin potreleri*, şu kitapda *Eski Türk sanatları*, Ankara 1960, s. 21 - 24.

⁴⁴ Eworth'un İstanbul'a gelip gelmediği hakkında bir bilgi yoktur, İstanbul'a gelmiş başka bir sanatçının, meselâ P. Coeck van Aalst'ın eskizlerinden faydalanmış olması da mümkün görülebilir. P. Coeck hakkında bk. aşağıda not 67.

bir görünüşte olarak tasvir edilmiştir. Yüzü oldukça dolgun, çenesi sakalsız ve uçları düşük bıyıklıdır (Res. 22). III. Murad zamanında yazılarak Nakkaş Osman başkanlığında birçok sanatçı tarafından resimlendirilen *Hünernâme*'nin Kanunî devrinden bahseden ikinci cildinin, Hünkârın ölümünden sonra meydana getirildiği muhakkak olmakla beraber ⁴⁵, belirli bir geleneğe dayandığı da açıktır. *Hünernâme*'nin başka kısımlarında da aynı özellikleri, minyatür tekniğine uygun şekilde aksettiren kompozisyonlar ile karşılaşılır. Meselâ Hünkâr'ı Yambolu'da avlanırken (var. 33 a) ve av sırasında ona bir yaşlı kadın tarafından nar sunulmasını (var. 36 b) gösteren kompozisyonlarda olduğu gibi, Filibe sarayında attığı bir okla üç domuzu birden vurmasını gösteren minyatüre (var. 56 a) veya Edirne (var. 80 b) ile Bursa'da (var. 84 b) avda Hünkâr'ı tasvir eden minyatürlere de bu arada işaret etmek mümkündür (Res. 20) Mohaç savaş sahasında ise at üstünde genç Kanunî (Res. 29) sarkık bıyıkları ve sakalsız daha dolgun çehresi ile aynı grup resimlerin güzel bir örneğidir ⁴⁶.

Kanunî Sultan Süleyman yaşlandıktan sonra sakal bırakmış, aynı zamanda bir rahatsızlık sebebi ile yüzü sıhatsız bir görünüş almıştır. Kendisini görmüş olan bazı yabancı seyyahlar bunu belirtirler. Elçi Busbeck, birinci mektubunda, 1555 yılında Kanunî'nin görünüşünü şu cümleler ile ifade eder: ⁴⁷ "... Süleyman omuzlarında uzun senelerin ağırlığını hissetmeğe başlamıştır; fakat tavır ve hareketlerindeki vekar ile bütün davranışları hükümlerinin haşmetine tam bir uygunluk gösterir. Daima ölçülü ve perhizkâr bir hayat sürmektedir. ... Yaşına göre - artık altmışına yaklaşmıştır - sıhhati çok yerinde ise de, simasının bozuk rengi, çektiği herhangi bir gizli hastalığın sebebi ile olsa gerektir. Halk arasındaki bir inanışa göre, bacağına iyi edilemez bir illeti bulunmaktadır. Söylediğim bozuk rengini örtmek ve yabancı elçilerin huzurundan, sıhhatinin mükemmel olduğuna inanmış olarak ayrılma larını sağlamak için damlalar alıyordur

⁴⁵ T. Öz, *Hünernâme ve minyatürleri*, "Güzel Sanatlar Dergisi" I (1938) s. 3 vd.; F. Karatay, *Topkapı Sarayı müzesi-Türkçe yazmalar kataloğu*, İstanbul 1961, I, s. 226-227. *Hünernâme*'yi resimleyen sanatçıların adları ve bunların herbirinin üzerinde çalıştıkları kısımlar hakkında şimdiye kadar bilinmeyen yeni notlar, Yapı-Kredi bankası tarafından yayınlanan *Hünernâme* (İstanbul 1969) baskısında bulunmaktadır.

⁴⁶ Renkli reproduksiyonu için bk. R. Ettinghausen, *Turkish miniatures* (Unesco Art Book) 1965, lev. 14.

⁴⁷ *Türk mektupları*, s. 87/88; alm. (v. d. Steinen baskısı), s. 69.

ve yüzünü bir allık tabakası ile renklendiriyor. Yabancı hükümdarların onu tam sıhhatte ve kuvvetinin yerinde olduğunu zannederek kendisinden bir misli daha çekineceklerini böylece temin ettiği kanaatindedir. Bu âdetini, bizzat müşahade ettim....” Büyük hükümdârın yaşlılık halini âdeta kademe kademe resimlerinde takip etmek mümkündür. Yukarıda bahsi geçen *Hünernâme*’nin H. 998 (= 1588) de tamamlanan ikinci cildi, Sultan Süleyman’ın hayatının ikinci devresine ait minyatürlere de sahiptir. Şeyh Abdullâtîf’i huzuruna kabulü sahnesinde (var. 232 b) artık sakal koyuvermiş olan Sultan diğer yaşlılık portrelerine hemen hemen uygun bir görünüş kazanmıştır (Res. 30)⁴⁸. Sâde kıyafeti, uzun yüzü ve bunu çevreleyen kırışmış sakalı ile Kanunî, Lorichs’in resimlerindeki ana hatlara sahiptir. Şüphesiz, minyatür sanatının tekniği icabı olarak, bu resimlerde yüz hatlarının detayları ile gerçekçi olması aranılmaz.

Osmanlı Padişahlarının resimlerinin, *Kıyafetü-l insaniye fi şemail-i Âl-i Osman* veya kısaca *Şemailnâme* denilen minyatürlü yazmalarda bulunduğu bilinir⁴⁹. Yerli ve yabancı koleksiyonlardaki muhtelif tarihlere ait bu *Şemailnâmeler* arasında iyi nüshalardan biri, Topkapı Sarayı (H. 1563) de bulunandır⁵⁰. Burada kıyafetin ve *fond*’un nakış-

⁴⁸ Renkli reproduksiyonu için bk. R. Ettinghausen, *Turkish miniatures*, lev. 13; T. Öz, *Hünernâme ve minyatürleri*, not 45 deki yerde, s. 11.

⁴⁹ R. Ettinghausen, *Turkish miniatures*, s. 12 de bir *Şemailnâme*’den alınmış bir Kanunî minyatürü reproduksiyonu vardır. Muhtelif *Şemailnâmeler* için bk. F. Edhem -I. Schoukine, *Les manuscrits orientaux*... s. 1, eski no. 2653/261, yeni T. 6087; s. 2, eski no. 2654/262, yeni T. 6088. Geçen yüzyıl içlerinde değişik üslûpda, ve daha fazla avrupa karakterinde resimlerden meydana gelen Padişah resimleri Albümleri de meydana getirilmiştir, bunlardan Sultan Osman’dan Sultan Abdülmecid (1839-1861) e kadar Sultanların resimleri bulunan bir tanesi *Tesâvir-i Selâtin-i Osmaniye* adı ile (No. 1976) İstanbul-Türk ve İslâm eserleri müzesindedir, bk. K. Çığ, *Türk ve İslâm Eserleri müzesindeki minyatürlü kitapların kataloğu*, “*Şarkıyat Mecmuası*” III (1959) s. 62; Konya’da da Mevlâna Müzesi koleksiyonu’nda içinde arka plânlarda çeşitli *fond* kompozisyonlarına sahip Padişah resimleri bulunan oldukça geç bir devre ait böyle bir *Silsilenâme* bulunduğu da burada işaret edebiliriz. Şimdiye kadar meğhul kalmış İtalya’da Bologna’daki XVII. yüzyıla ait bir *Şemailnâme* için ise bk. aşağıda not 63.

⁵⁰ F. Karatay, *Türkçe yazmalar kataloğu*, I, s. 236, no. 711. Topkapı Sarayı kütüphanesinde minyatürlü diğer başlıca *Şemailnâme* ve *Silsilenâmeler* şunlardır: Karatay, *ay. esr.* I, s. 235, no. 710 (H. 1562) minyatürlerin yüzleri tahrip edilmiştir; s. 236, no. 711 (R. 1563); s. 236, no. 712 (R. 1265), H. 1003 (= 1595 tarihlidir); s. 240, no. 730 (H. 1591) *Silsilenâme*’dir.

larının büyük dikkat ve itina ile işlenmesine karşılık, yüz ana çizgileri ile portre karakterindedir. Büyük beyaz kavuğunun altında Kanunî'nin $\frac{3}{4}$ cepheden olan yüzü ince ve uzundur. Düşük bıyıkları ile siyah sakalı bu yüzü daha da uzatır (Res. 25). Kemerli burnu, siyah gözleri de sanatçının Kanunî'yi tanıyarak bu resmi ona benzetmeğe çalıştığının delilidir. Halbuki bu *Şemalnâme*'lerdeki resimler daima birbirinden kopya edilerek ve bu arada bazı çizgilerin *stylisé* edilmesi suretiyle, Hristiyan sanatındaki aziz figürleri gibi bir takım kalıplaşmış tasvirler halini almıştır. Türk ve İslâm eserleri müzesindeki 1973 sayılı ve H. 991 (= 1583) de istinsah edilmiş *Zübdet'ü-l Tevarih*⁵¹ minyatürleri arasında (var. 91a) görülen Kanunî resmi, yukarıda bahsi geçen *Şemalnâme* Kanunî'sinin daha donuklaşmış, daha kalıplaşmış, âdeta stereotipleşmiş bir benzeri ve kötü bir taklidi denilebilir (Res. 26). Diğer taraftan *Şemalnâme*'lerdeki yazılı tasvirlerin fazla bir değere sahip oldukları da iddia olunamaz. Topkapı Sarayı kütüphanesine ait (H. 1563) sayılı bir *Şemalnâme*'de (60a - 61b) okunan şu tasvir bu hususda bir fikir verebilir: "Şekl-i nûrânîlerin müşâhede edenler matla'-ı âfitâbı mükerrer sanıp pertev-i mihre ihtiyaçları kalmazdı ve çehre-i güşâdeleri gird ü lâtif çatma kaşlı koyun elâ gözlü, melîh ü zarîf koç burunlu ve arslan heybetlü idi Sözlü, bülend âvâzlû (idi.) mebdî-i saltanatlarında mahâsin-i şerîfleri bisât-ı Süleymânîde leşker-i nur ve seblet-i bahâdırâneleri sünbül-i nev demîdeleri çeşme-i nûr-i kamet-i hırâmânîlerinin bende-i âzâdı serv-i şehî ve sürâhi gerdeninin üftadesi saki-i gül çehre-i bezm-i şehî tûl-i kaddine göre cümle-i endâmı yaraşık ne semiz ve ne aç arık velhâsıl sahabe heybetlü ve kahraman kudretlü oğuz oğurlu sahib kıran-ı azîmüştan ve hüdavendîgâr-ı memâlik-sitan idi ki kendi vardığı ve leşker gönderdiği ekalime bir fert mükâbere ve muhasama idemeyüb teslim-ü inkıyad ile necât bulur zârif ve melih, tâb-ı selim ve zihni müstâkim, kişver-güşây ve salâbet madeni ve gevher-i saadet ve şecâat menbâ-ı içün kahramanların vücûd-i nâpâkin tiğ-i kahr ile ve ejderlerin dimağın peykân-i elması ile pürzeher idüp sine-i bikînesi vâsî' ve bağı yassı ve kadri refî' yed-ü bâzû-yu kadr-i kudretleri tulânî ve üzengiliği

⁵¹ *İstanbul Türk ve İslâm Eserleri müzesi rehberi*, İstanbul 1939, s. 59; Kemal Çiğ, *Türk ve İslâm eserleri müzesindeki minyatürlü kitapların kataloğu*, "Şarkiyat Mecmuası" III (1959) s. 59-60, no. 10; Topkapı Sarayı kütüphanesindeki diğer bir nüsha için bk. Karatay, *ay. esr.* I, s. 241, no. 733 (H. 1624). Bu nüshadaki minyatürlerin Seyyid Lokman ve ona mensup sanatçılar tarafından yapıldıkları tahmin olunur.

kavs-i nerimanî kâân-ı âdil-i bî âdîl kâmurân-ı, hâkân-ı kâmil-i bîmisli-âlîşan idi ki şekl-i dilpeziri tasvir olunur... ve sarığı mücevveze-i şahâne üzre hadd-i kemâlin buldurup giyinirlerdi hattâ eyyâm-ı hümayûnlarında envâ-ı türlü sarıkçı dükkânları peyda olup ve yusufî ve selimî ve perişânî çalmalar sarılıb ve mücevvezeyi dahi tarz-ı mülûkâne ettürüb ve dürlü dürlü abâyiler ve turfanda ve nakışlı kumaşlar vâfir olub haşmet ve şevketi (nin) nihâyeti yok idi' ⁵².

Şemalnâme'lerin dışında Kanunî'yi daha belirli portre özellikleri ile tasvir eden resimler de bilinir.

Türk ressamı Nigârî'ye izafe edilen ve İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda bulunan bir resimde de Kanunî ayakta ve profilden tasvir olunmuştur ⁵³. Asıl adı Reis Haydar olan Nigârî (doğ. 1494 e doğru - öl. 1572) nin hakikaten eseri olup olmadığı bilinmeyen bu resim muhakkak ki değerli bir vesikadır (Res. 23). Bunun ile Lorichs portreleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Kanunî sâde bir kıyafettedir, arkasında silâhdarı bulunmaktadır. Sırtı kamburlaşmış olan Hünkâr'ın sakalı ağarmış ve bilhassa ensesinde derin kırışıklar belirmiştir. Yüz zayıf, kuru ve solgundur. Münih'de bulunan ve Tiziano ekolüne mensup bir sanatkâra izafe edilen anonim yağlı boya tabloda da artık iyice yaşlanmış olan Kanunî'yi görmek kabildir. Sol tarafında okunan SOLIMANO XII yazısı, bunun onikinci Sultan, Kanunî Süleyman olduğunu ifade etmektedir. Batı'da, Yıldırım Bayazıd'ın oğulları Emîr Süleyman ile İsa ve Musa Çelebi, Osmanlı hükümdarı sayıldıklarından bu sayı doğrudur. Büyük beyaz destarin altında hükümdarın yüzü iyice kuru ve çökmüştür. Ensesi derin kırışıklar ile kaplı, şah damarı kalın bir şekilde belirmiştir. Sakal tamamen kırışmış, etrafı çizgiler ile kaplı gözünün etrafı şiş ve bakışı sönüktür. Burada hükümdar artık son günlerindeki hâli ile karşımıza çıkmak-

⁵² F. Karatay, *Türkçe yazmalar*, s. 236. Topkapı Sarayı farsça yazmaları arasında da bazı eserlerde Kanunî'yi tasvir eden minyatürlere rastlanır. H. 1517 sayılı ve 1557-58 tarihli *Süleyman-nâme*'de Kanunî'nin fetihleri resimlerinde Hünkâr da görülür. (Kşl. F. Karatay, *Farsça yazmalar kataloğu*, İstanbul 19, s. 61); ayrıca H. 1592 sayılı ve 1556 tarihli *Futuhât-ı Camîla*'da da Tamişvar, Peçuy (= Peç), Lipva ve Eğri seferleri tasvirlerinde de Kanunî mevcuttur. (Kşl. Karatay, *ay. esr.* s. 61).

⁵³ S. Ünver, *Ressam Nigârî, hayatı ve eserleri*, Ankara 1946, s. 16; Musée des Arts Décoratifs, *Splendeur de l'art turc*, Paris 1953, lev. 45; bu ressamın edebî faaliyeti hakkında bk. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen*, Leipzig 1927, s. 65.

tadır⁵⁴. Bu resim serisinin son eseri III. Murad (1574-1595) olduğuna göre⁵⁵, bu resmin onu görmüş bir ressamın elinden çıktığına ihtimal verilir (Res. 24). Bu tablonun, bir kopyası da Topkapı Sarayı galerisinde bulunmaktadır⁵⁶. Lorichs, Münih ve İstanbul tabloları ile Nigârî'ye izafe edilen resimdeki Kanunî'yi daha genç bir halde görmüş olmakla beraber, yüzdeki derin çizgileri daha o vakit tesbit etmiş ve bunları daha derinleştirerek aksettirmiştir. Ancak Lorichs'in resimlerinde henüz Kanunî vücutça bu diğer resimlerindeki nazarı daha dik ve daha dinçtir. 1550-1552 yılları arasında İstanbul'da Venedik elçisi (Balyozu) olarak bulunan Navagero'nun bir raporun da yazdığı gibi "... 62 yaşında, zayıf, esmer tenli, vakur ve yumuşak ifadeli ..." ⁵⁷ Sultan Süleyman, Lorichs'in portrelerinde görülür. Şu halde Münih (ve Topkapı Sarayı) tabloları ile Nigârî'ye izafe edilen resim, Kanunî'nin 1559 dan sonraki görünüşünü vermektedir.

⁵⁴ Bu tablo anonimdir. Müze kayıt defterinde sadece Tiziano ekolüne mensup bir sanatçının eseri olabileceği belirtilmiştir. 1905 envanterine göre 833-846 numaralarda olan bu oniki parça tablo, Osman, Orhan, I. Murad, I. Bayazid, İris Çelebi adı ile İsa Çelebi, Musa Çelebi, I. Mehmed, II. Murad, II. Mehmed, II. Bayazid, I. Selim, Süleyman, II. Selim ve III. Murad'ı tasvir etmektedir. Bunlar arasında Süleyman Çelebi'nin bulunmayışı gariptir. *Das sogenannte Ficklersche Inventar der herzog. bayr. Kunstkammer, 1598* (Staatsbibl. Cod. Germ. 2133) de bu tabloların kaydı bulunmaktadır. Bu ve benzeri Avrupa müzelerindeki tablolar hakkında ayrıca bir araştırma hazırlamaktayız.

⁵⁵ Şimdiki halde bilinen en eski nüshası Venedikli editör Giovanni Andrea Vavassore (öl. 1572) tarafından belki 1540 a doğru yayınlanan, fakat esasî herhalde Fatih II. Mehmed devrine kadar inen kuşbakışı İstanbul panoraması da 16. yüzyıl içinde defalarca basılmıştır. Önce Sebastian Münster'in *Cosmographie...* ve Pinet'nin *Plants, pourtraits...* adlı kitaplarında kullanılan bu gravür, Münster'in ölümünden sonra G. Braun (1542-1622) ile F. Hogenberg (öl. 1590 a doğru) tarafından ilk olarak 1572 de yayınlanan lâtince *Civitates orbis terrarum*'un birinci cildinde (s. 52) tekrar kullanılmıştır. Yalnız birinci cildin 24 baskısı tesbit olunduğuna göre bu kitabın baskılarını ve nüsha farklarını ayırtedebilmek sayılı güç işlerdendir. Bu baskılarda iki sahife halindeki İstanbul manzarasının alt kenarında küçük madalyonlarda onbir, bazı baskılarda ise 12 Padişahın resimleri vardır. En sonuncuları Sultan III. Murad (1574-1595) olan bu seri, belki bir esasa dayanmakla beraber, fazlaca fantezi mahsulü tesiri bırakır. Bu gravürler hakkında, *İstanbul panorama, harita ve resimleri* başlıklı çalışmamızda etraflı bilgi verilecektir.

⁵⁶ N. Anafarta, *Padişah portreleri*, lev. V. Levhaların açıklamalar kısmında verilen bilgiler yetersizdir. "1943 de diğer üç resim ile birlikte Elçi T. K. Koperler'den satın alınan" resimlere bunun da dahil olup olmadığı anlaşılmıyor.

⁵⁷ F. Downey, *Soliman le Magnifique*, s. 199.

Artık sakal bırakmış, yaşlı Kanunî'yi at üstünde gösteren bir Batı resmi ise bir köşesindeki hilâlli bir çerçeve içindeki yazıdan anlaşıldığı gibi, onun ölümünden sonra yapılmıştır ^{57a}. Bu yazı şu şekildedir :

SVLTAN SOLIMAN, IMPERADOR DE TURCHI. ENTROAL GOVERNO L'ANNO 1519 ET MORİ L'ANNO 1566.

Belinde kılıç ve elinde asa olan bu resimde Kanunî'nin diğer resimlerine benzer tek tarafı kemerli burnudur. Diğer yine Batı'da yapılan at üstündeki resimlerine nazaran daha başarılı bir görünüşü olan bu resim pek gerçeğe uygun sayılamaz. Çünkü bu devresinde artık Kanunî'nin yüzü iyice kurumuş ve çizgileri artmıştı.

Büyük hükümdarın 1566 da Sigetvar önlerinde vefatından az önceki hâlini bugüne ulaştıran resimleri de bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Paris'de *Bibliothèque Nationale*'deki bir minyatürdür. Bunda Kanunî Sultan Süleyman at üstünde tasvir edilmiştir ⁵⁸. Kıyafeti ve büyük kavuğu sadedir. İyice yaşlanmış ve kamburlaşmış olan Hünkârın artık vücudunun yaşlılık ile çöktüğü farkedilir. Bu çöküntü sakallı, yorgun ve derin çizgiler ile kaplı yüzünden gayet açık olarak belirir (Res. 27). Münih ve İstanbul'daki yağlıboya tablolarla görülen, şiş göz kapakları bu minyatürde de belirtilmiştir. Artık sönmeğe yüz tutmuş bakışları ile Sultan Süleyman âdeta atı üzerinde kendisini güçlükle tutmaktadır ⁵⁹.

H. 971 (= 1563/64) ile H. 1008 (= 1599/1600) arasındaki olayları görerek yazmış olan Selânikî Mustafa Efendi, ordusunun başında son seferine çıkan yaşlı ve zayıf Kanunî'yi beyaz elbiseleri içinde "nurdan bir minareye" benzettir : "... Hazret-i Halife-i zemin'ü

^{57a} Bir reproduksiyonu, P. Coles, *The Ottoman impact on Europe*, London 1968, s. 35, res. 19 da basılmıştır; s. 206 daki açıklamadan resmin aslının mı yoksa fotoğrafının mı Mansell koleksiyonunda olduğu pek açık anlaşılmamaktadır.

⁵⁸ E. Blochet, *Musulman painting*, London 1929, lev. CLXXIII; E. Esin, *The horse in turkic art*, "Central Asiatic Journal" X (1965) s. 186, res. 6; A. Karahan, *Kanunî Sultan Süleyman çağı şairlerinden Figant ve divançesi*, İstanbul 1966, lev. XXXI. Bu minyatürün renkli bir reproduksiyonu "Resimli Tarih Dergisi" (Hayat) nin Ekim 1967 sayısı kapağında yayınlanmıştır.

⁵⁹ *Hünernâme*'de Sigetvar seferi sırasında yolda atından indirilerek bir arabaya bindirilen ihtiyar ve hasta Sultan Süleyman'ın bir minyatürü vardır, bir reproduksiyonu için bk. "Güzel Sanatlar mecmuası" VI (1949) s. 130.

zaman ak libaslar giyüb nurdan minare misâl serv kadd birle cümle asker-i mansûreden bâlâter ve esbâb-ı rezm ile pür zîb-i zîver bir esb-i sipihri-seyr ü hilâl-nâle süvar olup çıktılar". Hünkâr daha Edirne yolundan itibaren arabadan inemiyecek kadar rahatsız olduğu da aynı kaynakdan öğrenilmektedir⁶⁰.

Topkapı Sarayı'nda bulunan (H. 1339)⁶¹ ve Ahmed Feridun (Paşa) tarafından Sokullu Mehmed Paşa için H. 976 (= 1568/69) da tertiplenerek resimlendirilen *Nüzhet (el-esrar) el-ahbâr der sefer-i Sigetvâr*'ın minyatürlerinde Kanunî Süleyman son günlerindeki simâsı ile görülebilmektedir (Res. 28). Resimlerde *fond* motiflerinin genel havasına uygun olarak, bütün nakışları itina ile belirtilmiş elbiseler içinde olan Kanunî'nin bıyık ve sakalı tamamen beyazdır. Boynunun derin kırışıkları ve gözlerinin altındaki şişkinlikler bu minyatürlerde de açıkça görülür⁶². Büyük Türk hükümdârı, son günlerindeki hâli ile bu küçük eserlerde mükemmelen aksettirilmiştir.

Muhakkak ki, Kanunî Sultan Süleyman'ın portreleri iddiasız bir liste halinde bu saydıklarımızdan ibaret değildir. Bizim dikkatimizden kaçanlar olduğu gibi, bir gravür koleksiyonunda veya bir minyatür mecmuasında, bir Batı müzesinde veya bir şato veya sarayın galerisinde hattâ belki de bir meraklının evinde daha başka, unutulmuş resimlerine de her an raslamak mümkündür⁶³. Bu arada bir takım batı kitaplarında yayınlanmış gravürler de mevcuttur ki, bunların birbirleri ile bağlantı ve ilgilerini tesbit edebilmek ancak Paris veya Londra'nın büyük kütüphanelerinde yapılacak uzun incelemeler ile aydınlığa çıkabilir. Nitekim, yayın-

⁶⁰ Selânikî, *Tarih*, İstanbul 1281, s. 18.

⁶¹ F. Karatay, *Topkapı Sarayı türkçe yazmalar*, I, s. 227-228, no. 692.

⁶² H. Yurtaydın, *Sigetvarnameler*, "Ankara Üniversitesi-İlâhiyat Fakültesi Dergisi", I (1952) s. 124 vd. Renkli reproduksiyonu için bk. F. Öğütmen, *XII-XVIII. yüzyıllar arasında minyatür sanatından örnekler*, İstanbul 1966, s. 26, res. s. 29 da.

⁶³ N. Anafarta, *Padişah portreleri*, s. 8 de, 1961 yılında Tiziano (?) nun bir Kanunî portresinin Londra'da Christie Galery'de satıldığını *Times Saturday*'ın 25 Mart 1961 tarihli sayısındaki bir habere dayanarak bildirmektedir. Matteo Venturoli (1775-1860) nin kütüphanesine ait iken sonraları Bologna'da *Biblioteca comunale dell' archiginnasio*'a geçen Türkiye ile ilgili 324 adet resim arasında Sultan I. Mustafa (1617-18 ve 1622-23) ya kadar Padişah resimleri de bulunduğu haber verilmektedir, kşl. F. Babinger, *Drei Stadtansichten von Konstantinopel, Galata (Pera) und Skutari...*, "Denkschriften d. öst. Akademie d. Wiss." 77 Bd. 3. Abh. Wien 1959, s. 15, not 51.

ladığı çeşitli konulardaki gravürlü kitapları ile tanınan Jean Jacques Boissard (1528-1602) ın Türk Sultanlarının hayat ve tasvirleri hakkında 1596 da basılan kitabında da, daha eski bir takım hâtıra madalyalarından ilham alınarak çizilmiş ve hak edilmiş Padişah portreleri bulunduğu bilinmektedir⁶⁴. Bu eski ve nadir kitabı İstanbul'da bulmamız mümkün olmamıştır. Böylece buradaki Kanunî resminin mahiyetini öğrenemedik. Bu kitabın içindeki resimlerin sonraları, altlarına gelişigüzel değişik adlar yazılarak defalarca yayınlandıkları da bilinir. Böylece aslında belki sağlam örneklerle dayanan bu tasvirlerin çoğu hemen hemen işe yaramaz hale gelmişlerdir. Boissard'ın genç Kanunî gravürünün sonraları Bizans'lı Laonikos Khalkokondyles'in *Tarih*'inin Türk devrinden bahseden zeylinin resimlendirilmesinde de kullanıldığı söylenmektedir. Bu zeylin İstanbul'da görebildiğimiz çeşitli iki baskısından biri resimsiz idi. Diğeri ise 1612 tarihli baskı olup, bundaki Kanunî resmi yukarıda kısa tariflerini yaptıklarımızdan tamamen farklı bir gravür idi⁶⁵. Burada profilden genç değil, beyaz sakallı ihtiyar Kanunî tasvir edilmiştir. Şimdiki halde tesbit edemediğimiz, belki yağlıboya iyi bir örnekten kopya olan bu resim de fanteziye kaçan bazı taraflar bulunmakla beraber, diğer Kanunî Sultan Süleyman portreleri ile olan büyük benzerlikler de inkâr edilemez (Res. 21).

Fazla derine inmeksizin incelediğimiz bütün bu portrelerin arasında Lorichs'inkiler şimdiki halde Sultan Süleyman'ı sakallı ve yaşlı hali ile, belirli bir sanatkârın elinden çıkmış ve belirli bir tarihe ait olarak bize aksettirmektedir. Böylece bir *criterium* teşkil ederek, Kanu-

⁶⁴ J. J. Boissard'ın kitabının adı *Icones virorum illustrium*, Frankfurt 1597/99 (200 resim ile) şeklinde Thieme-Becker, *Küntlerlexikon*, IV, s. 228 de verilmektedir. Bu kitabın genişletilmiş başka baskılarının 1628/32, 1645 ve 1650/54 de yapıldığı da kaydedilmiş ve Boissard'ın doğum-ölüm tarihleri de 1533-1598 şeklinde gösterilmiştir. Halbuki *Küntlerlexikon*'a nazaran çok daha yakın tarihli olan C. Dana-Rouillard, *not 37 deki esr.* s. 280 de kitabın Türk padişahlarından bahseden kısmının adı *Vitae et icones sultanorum Turcicorum* Frankfurt 1596 olarak gösterilmiş, farklı bir başlık ile aynı eserin 1632 de de basıldığı belirtilmiştir.

⁶⁵ Chalcondyle, *Histoire de la décadence de l'empire grec et de l'établissement de celui des Turcs avec continuation de la mesme histoire depuis la ruine du Peloponnèse jusqu'en 1612 par Artus Thomas d'Embry* (Gördüğümüz yalnız zeyilden ibaret bir nüshada başlık: *Continuation de l'histoire des turcs depuis qu'ils se furent rendus les maitres de l'Empire grec...* şeklinde idi), Paris 1612, s. 406. Bu kitabın daha birçok baskısı vardır, krşl. K. Krumbacher, *Geschichte der byzant. Literatur*, München 1894, 2. baskı, s. 304.

nî'nin muhtelif portreleri arasındaki bağlantıları sağlamlaştırmaktadır. Lorichs'in resimlerindeki Kanunî ile, son saydıklarımız, yâni Nigârî'ye izafe edilen minyatür, Münih (ve İstanbul) daki tablo, Paris'deki ve *Sigetvarnâme*'deki minyatür arasındaki müşterek taraflar açık ve kesindir. Böylece Lorichs'in portreleri, Kanunî'nin muhtelif çağlarındaki görünüşünü ebedileştiren çeşitli tekniklerdeki tasvirler zincirinin sağlam bir halkasıdır ^{65a}.

2. Safevî elçisi :

Safevî elçisinin resimleri de sonraları ve Lorichs'in resimleri ile XVII. yüzyılda basılan *Thesaurum Exoticorum*'da başka adlar ile de yayınlanmıştır. Baş portresi bir nüshada *Rustan-Bassa* yâni Rüstem Paşa olarak görülür, boy resmi ise *Amurath IV* yâni IV. Murad olarak piyasaya çıkarılmıştır. Ayrıca bu boy resminin bir de isimsiz baskısı vardır. Biri boy diğeri baş iki resmin yüz hatları o kadar birbirinin benzeridir ki, aynı şahsı tasvir ettiklerinde şüphe yoktur (Res. 29, 30). Bunlardan birinin Sultan IV. Murad olmasına ihtimal verilemez. Her iki eserin birer köşesinde görülen M^{F} (= Melchior Lorichs Flensburgensis) imzası bunların Lorichs'in eseri olduklarını açıkça belli eder. Lorichs 1640 da ölen IV. Murad'ın resmini yapamayacağına göre bu resimler bir XVI. yüzyıl şahsiyetine aittir. Bu resimlerin bazen zannedildiği gibi Rüstem Paşayı tasvir ettiğine de ihtimal verilemez. Bazı nüshalarda baş resminin yanındaki boşlukta *Rustan-Bassa* yazısı okunmakta ise de, bunun sonradan ilâve edildiğini tahmin ederiz ⁶⁶. Çünkü her iki resimde de, tasvir edilen şahsın göğsünde elbise yakasına sokulmuş olarak, dış yüzü kıymetli taşlarla süslü bir nâme kılıfı görüldüğü gibi kıyafeti de bâriz olarak o devrin Osmanlı - Türk kıyafetinden farklı ve Safevî-İran kıyafetlerine uygundur. Böylece bu şahsın bir elçi olduğundan kanaatimizce şüphe edilemez. Zaten orijinal nüshadaki yazı da bunu belirtir.

^{65a} Sturminger, *not 34 deki yerde*, s. 346 (no. 3389) da, Michael Ostendorfer imzalı, 1548 tarihli, Hans Guldenmundt baskısı bir *Sultan Soleyman* resminden bahseder. Göremediğimiz bu resim hakkında bir fikrimiz yoktur.

⁶⁶ *Vier Briefe* (W. von der Steinen), s. 40-41 arasındaki levhada yanında *Rustan-Bassa* yazısı ile aynı gravür görülür. Gravürde, mevcut bir resmin üzerinde tahrifat yapılarak bu adın işlendiği ve bu arada alttaki yazının da yok edildiği kolaylıkla farkedilir. H. Harbeck, *Melchior Lorich* adlı tezinde en ince detaylara kadar incelemek suretiyle bu meseleyi tesbit etmiş ve ilk resmin Elçi İsmail'in adı yazılan olduğunu ortaya koymuştur.

Bunlardan baş resminin altında $2,5 \times 26,5$ cm. ölçüsünde beyaz bir saha içinde uzunca bir yazı her iki resimde de tasvir edilen şahsın kimliğini ortaya koyar. Tek satır halinde düşük bir ifade ve bozuk bir farsça ile şu yazı okunur (transkripsiyonu Prof. Dr. T. Yazıcı tarafından yapılmıştır) :

În şahsrâ ismu^{hu} Ismâ'îl Şâh Tahmas az hâk-i 'Îrâk ba-cânib-i pâdişâh-i İslâm Sultân Sulaymân Hân İbn al-Sultân Salîm-Şâh ba-ba'zi hadiyarâ va ba-çarîk-i ilçi firistâd, dar târîh-i sene-i 963.

Bunun altında üç satır halinde lâtinçe şu yazı vardır :

- 1 — VIVA EFFIGIES ILLVST : ISMAELIS, QVEM TECH-
MAS INVICTISS : PERSARVM REX, ORATOREM
/REGIIS MVNERIBVS ORNATISS : ANNO CHRISTI
1557. A MOHAMETI AV =
- 2 — TEM ORIGINE ANNO 964. CONSTANTINOPOLIN
AD SOLDANVM SVLEYMANNVM SELIMI FILIVM-
POTENTISS : TVRCARVM IMPERAT : AB =
- 3 — LEGAVIT. A MELCHIORE LORICHS FLENSBVR-
GEN. HOLSATO ANTIQVITATIS STVDIOSISS. DIC-
TO TEMP : IN TVRCIA VERSANTE. GRAPHICE
EXPRESSA

Bu yazı tasvir edilen şahsın, Türklerin "İmparatoru", Sultan Selim oğlu Sultan Süleyman zamanında, Milâdî 1557, hicretin 964 yılında İran Şah'ı Tahmasp Han tarafından gönderilen elçi İsmail'in resmi olduğu ve Flensburg'lu Melchior Lorichs eli ile yapıldığını katiyetle ifade etmektedir. 29×40 cm. ölçüsünde olan bu gravürde, Kanunî portrelerindeki mükemmel resim-hâk tekniği aynen kullanılmıştır. Kıvrıkcık kısa sakallı ve kuru yüzlü olan şahsın yüz çizgileri bilhassa belirtilmiştir. Kuvvetli gölgeler bu yüzün ifade kudretini daha arttırmaktadır (Res. 32). Başında kıymetli taşlar ile süslü kuşağı olan iri bir sarık ve bunun tepesine iştirilmiş sorguçlar görülür. Elbisesinin görülebilen kısımlarında ise, kumaş desenlerinin bütün teferruatı inceden inceye işlenmiştir. Yakası tek taşlı bir mücevher ile tutturulmuş, zengin işlemeli gömleğinin arasından göğsünde taşıdığı değerli taşlar ile bezenmiş bir nâme muhafazasının ucu dışarı taşmaktadır. Sırtındaki kaftanın kumaş desenleri ve işlemleri de dikkat ve itina ile eksiksiz aksettirilmiştir.

Resimlerden diğeri bir boy resmidir (Res. 31). Dörtte üç cephe-
den olmak üzere aynı Safevî elçisini tasvir eder. 26×39 cm ölçüsünde
olan resmin zeminini kalın ve heybetli bir paye kaidesi teşkil eder.
Şahsın bastığı taş döşemenin üstünde *Cum privilegio* yazısı, yukarıda
sağ köşede sanatkârın imzası vardır. Kaidenin yanında açık bırakı-
lan bir aralıktan ise fantastik mimarîli bir manzara görülür. Bu man-
zarada gerçeğe uygun tek unsur, İstanbul'da Atmeydanındaki Diki-
litaş'dır. Fakat sanatkâr bunu sadece bir *fond* motifi olarak kullanmış,
kaidesinin kabartmalarını, esas obeliskin ise hiyelogriflerini aksettir-
memiştir. Yerin Atmeydanı olduğunu düşünerek, arka plândaki yapıla-
rın İbrahim Paşa sarayı ile Firuzağa camii minaresini tasvir ettikle-
rini de düşünmek mümkün ise de, bunlar o derece gerçeğe ve Türk
mimarisine aykırıdır ki, Türk sanatını tanımayan bir hakkâk tarafın-
dan Lorichs'in esas eskizinin bozulması neticesinde bu hale sokul-
duklarına ihtimal verilebilir⁶⁷. Boy resminde de elçi diğer resimdeki

⁶⁷ Atmeydanı'nın Fetih'den az önceki halini gösteren bir gravür, çok sonra-
ları, 1580 de Venedik'de basılan bir kitapda yayınlanmıştır, kşl. Verona'lı Onuph-
rius Panvinus (1529-1565) *De ludis circensibus*; bir reproduksiyonu için bk. "*Du-
Kulturelle Monatsschrift*", sayı 220, XIX (Zürich 1959) s. 9. Halbuki Atmeydanını
tam Kanunî devrindeki hâli ile aksettiren çok daha güzel bir gravür tanımaktayız.
Atmeydanı'nı, Kanunî devrindeki görünüşü, İstanbul'un bazı binaları ve bu arada
ilk Fatih camii, eski Hippodrom'un şimdi Ticaret ve Sanat okulu yerinde bulunan
kavisli galerili kısmına ait kalıntıları ve nihayet ortadaki çeşitli anıtlar ve Sadrâzam
İbrahim Paşa'nın Budin'den getirdiği heykel ile görünüşü ressam Pieter Coeck van
Aalst tarafından çizilmiş ve hakkedilmiştir. Bu resimde ön plânda kalabalık bir me-
rasim alayı ortasında at üstünde Hünkâr Kanunî Süleyman tasvir edilmiştir. Kala-
balık yeniçerilerin ve diğer maiyet erkânının ünvanları belirtilmiştir. Ayrıca Atmey-
danı kenarında Firuz Ağa camii de farkedilir. Bir Flaman ressamı olan Pieter Coeck
(kşl. Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, VII, s. 161-163), 1533 de Brüksel goblen doku-
macıları tarafından İstanbul'a gönderilmiş ve burada bir yıl kadar kalmıştır. Çiz-
diği resimler ölümünden ancak üç yıl sonra, karısı tarafından 1553 de Antwerpen'de
basılmıştır: *Ces mœurs et fachons de faire de Turcz avecq, les Regions y appartenantes, ont
esté au vif contrefaictes par Pierre Coeck d'Alost*. başlığı ile basılan bu kitapda
ağaç oyma tekniğinde yedi gravür vardır. Bu yedi gravürün altısı Türklerin yaşı-
yışı ve âdetlerini aksettirir, arada *fond* motifi olarak meselâ ilk Fatih camii gibi
bazı binalar da görülür. En önemlisi olan VII. levhada Atmeydanı ile ön plânda
hünkâr ve merasim alayı tasvir edilmiştir. Bu gravürlerin asılları Londra'da Bri-
tish Museum (no. 146. 1. 10-21) da mevcuttur. Sir W. Stirling Maxwell aynı gra-
vürleri, *The Turks in MDXXXIII, A series of drawings made in that year at Con-
stantinople by Peter Coeck of Aelst and published from woodblocks by his widow at
Antwerp in MDLIII*. (London-Edinburgh 1873) başlığı altında lüks ve çok az

yüz hatlarına sahiptir. Bu defa sarığındaki sorguçlar tamam olarak görüldükten başka elbisesinin tamamı da bütün işlemeleri ile aksettirilmiş bulunmaktadır. Sol eli kılıcının kabzasını tutmakta, sağ eli ise açık vaziyette göğsüne bastırılmış olarak durmaktadır. Elbisesinin yakasından taştan murassa nâme muhafazası burada da görülür. Elbisesi ise baş resminde en ince teferruatına kadar belirtilmiş olan şem-seler ile süslenmiştir. Kanunî Süleyman'ın kıyafetinin sadeliği karşısında elçinin elbisesinin zenginlik ve ihtişamı muhakkak ki şaşırtıcıdır.

Kitabede garib bir uygunsuzluk dikkati çeker, türkçe yazıda tarih hicrî 963 olarak gösterilmiş halbuki lâtincede miladî 1557 olarak verildikten başka burada hicrî karşılığı 964 rakkamı olarak ayrıca işaret edilmiştir. Şu halde eski Türk harflerini pek bilerek yazamayan sanatkar, türkçe kitabede 963 yerine sehven 964 yazmıştır. Hicrî 964 yılı da 1556 dan ancak iki, 1557 den ise on ayı içine almaktadır. Şu halde Elçi hicrî, 963 yâni 1557 yılı içinde İran şahı I. Tahmasb tarafından Sultan Süleyman nezdine gönderilmiş, ve bu sırada onu görmüş olan Lorichs portresini yapmıştır. Bu çifte portrenin bir Safevî elçisini tasvir ettiği muhakkaktır. Çünkü yukarıda da işaret edildiği gibi, göğsünde taşıdığı murassa nâme kutusundan başka kıyafeti ve alt kenarındaki farsca yazı da bunu desteklemektedir. Elbise ve kaftanın kumaşı ve işlemeleri Osmanlı kumaşlarından farklıdır. Fakat en büyük farkın kavuk biçiminde görülebileceğini belki iddia etmek mümkündür. Muhakkak ki, bu devrin kıyafetleri, kavuk ve destarları hakkında etraflı incelemelere dayanan sağlam ipuçları

sayıda basılmış bir özel baskı olarak tekrar yayınlamıştır. Bu kitabın adı birçok yerde yanlış olarak *The Turksin* olarak kaydedilir. Atmeydanı gravürü hakkında ayrıca etraflı bir makale de yayınlanmıştır, bk. Th. Wiegand, *Der Hippodrom von Konstantinopel zur Zeit Suleimans d. Gr.* "Jahrbuch d. arch. Inst." XXIII (1908) s. 1-11, lev. I; Pieter Coeck ve resimleri hakkında ayrıca bk. Clarence Dana Rouillard, *The Turk in French history thought and literature*, Paris tz., s. 273-275 ve başlık levhası. Böylece Lorichs'den az önce İstanbul'da çalışmış diğer bir Avrupa'lı ressam daha tesbit etmiş oluyoruz ki onun da resimleri vesika değerine sahiptir. P. Coeck hakkında ayrıca kşl. G. Auboyneau ve A. Fevret, *Essai de bibliographie pour servir à l'histoire de l'Empire Ottoman...*, Paris 1911, s. 14, no. 141, burada resimlerin bir duvar halısı ile ilgisinden bahsedilir. Baron Jules de Saint Genois, *Les voyageurs Belges du XIIIe au XVIIe siecle* (Bibl. Nationale, no. 169) Bruxelles tz. [1846 ?], s. 40 - 43 de bu sanatçı hakkında bilgi verilmektedir. P. Coeck, Brüksel halı dokuyucuları adına İstanbul'a gelmiş ve Padişah'ın huzuruna çıkmış hatta onun da bir resmini yapmış olduğu da söylenir (kşl. Braun, *Civitates orbis terrarum*, 1574, IV, s. 10).

henüz derlenmiş değildir. XVI. yüzyılda iki büyük İslâm devletinde, İran ve Osmanlılarda kıyafetlerin başlıca fark ve ayırıcı özellikleri tesbite muhtaçtır. Fakat herhalde İran kavuklarının ve destar sargılarının Osmanlılara nazaran biraz daha değişik oldukları ve biçimlerinin yukarıya doğru daha sivri oldukları söylenebilir. Bu husus, o devrin minyatürlerinde kendisini belli eder⁶⁸. İki memleket ileri gelenlerinin kıyafetlerindeki farkları, devrin Türk minyatürlerinde, bilhassa Osmanlılar ile Safevîleri karşı karşıya tasvir edenlerde belki bir dereceye kadar müşahede etmek mümkündür⁶⁹. Her ne olursa olsun, Lorichs'in bu çifte resmi, bizzat kendisi tarafından da yazılı olarak belirtildiğine göre bir Safevî ileri gelenini tasvir etmekte ve muhakkak ki belirli bir müşahedeye dayanmaktadır. Kısacası aynen Kanunî Sultan Süleyman için olduğu gibi burada da birer hakikî portre mevcuttur. Bu resimlerin bir Osmanlı ileri gelenine bilhassa Rüstem Paşa'ya aidiyetleri ihtimali de kanaatimizce ortadan kalkmaktadır. Resmin altında Lorichs tarafından elçinin adının İsmail olarak gösterilmesi şaşırtıcıdır. Şimdiki halde bu tarihte, yani 1557 de İstanbul'a geldiğini bildiğimiz bir Safevî elçisi vardır. Ancak kaynaklar bunun adını İsmail olarak değil, fakat aşağıda da işaret edeceğimiz gibi Tâbit (Tebet, Tubet hattâ Tâbut şeklinde okunur) olarak verirler. Bu hususda bir çözüm yolu bulmak herhalde kolay olmasa gerektir. Ancak ihmal edilmiş bir kaynak, yeni tanınacak bir tarihî vesika belki bu meseleyi aydınlatabilir.

⁶⁸ Armenag Sakisian, *La miniature persane*, Paris-Bruxelles 1929, lev. LXXXVI ve LXXXVII de muhtelif 16. asra ait Safevî kavuklarını gösteren minyatürler vardır. Bunlardan res. 137, Boston'da Museum of Fine Arts'da, res. 138 Coll. Vever'de, res. 139 ise İstanbul'da Üniversite Kütüphanesindeki minyatürlerdendir. Ayrıca kşl. B. Gray, *Persian Painting* (Skira) 1961, s. 132, 133, 137; New York'da Metropolitan Museum of Art'daki Safevî minyatürleri arasında da böyle örnekler vardır, bk. Mary G. Lukens, *Islamic Art, guide to the collections* New York 1965, s. 28 (Nizami'nin *Hamse'si*, 1524/25 tarihli). Chester Beatty Library'deki örnekler için bk. *The Chester Beatty Library, A catalogue of the Persian manuscripts and miniatures*, Dublin 1959-1962, I, lev. 35 (No. 143, *Kirmant külliyyatı*, 1468 tarihli); II, lev. 33 (No 211, Cami'nın *Yusuf-u Zuleyha'sı*, 1541/2 tarihli); III, lev. 16 (No. 243, *Bana'i divanı*, 1576 tarihli).

⁶⁹ Meselâ Topkapı sarayı B. 200 de var. 157 a da Sadrâzam Osman Paşa'nın hışmına uğrayan "Kızılbaş" elçisi; ayrıca bk. I. Schoukine, *La peinture turque d'après les manuscrits illustrés I, De Sulayman Ier à Osman II, 1520-1622*, Paris 1966, lev. XXVII, II. Selim önünde Safevî elçisi (H. 976 = 1568/69).

Acaba buradaki İsmail adı, Safevî sülâlesinin kurucusu Şah İsmail'den dolayı midir? Yoksa elçinin tam adında İsmail adı da var mıdır? Şimdiki halde bu suallere cevap verilemez.

3. Bu elçinin geliş sebebi ve Süleymaniye camii:

Hans Dernschwam 1554-1555 yıllarında Osmanlı devletine gelen birçok İran elçisinden bahseder. Hattâ bunlar ile Amasya'ya yaptığı seyahatte karşılaşır⁷⁰. Hammer, 26 Eylül 1554 de Erzurum'da Hünkâr huzuruna çıkan Şahkulu adlı elçi ile 10 Mayıs 1555 de Amasya'da Kanunî ile görüşen Ferruhzad Bey'i zikreder⁷¹. Busbeck de Amasya'da tanıdığı bir elçiyi bildirir⁷². Fakat bunların hiçbiri İsmail değildir. Mevcut Osmanlı tarihlerinde İran elçilerinin tam bir listesi ve adlarını bulmak kabil olmuyor⁷³. Evliya Çelebi Süleymaniye camiinin inşası ile ilgili enteresan bir elçilikden bahseder. Mimar Sinan, bu büyük eseri inşa ederken temellerin oturması için bir sene inşaatı durdurur ve başka işler ile uğraşır. Bu sırada Şah Tahmasb bin kese mal, bir kutu da mücevheri bir elçi ile Sultan'a gönderir. Çelebinin ifadesine göre nâmesinde de bu hazineyi yollamaktan gayesini şöylece bildirir⁷⁴:

“Mesmu'umuz oldu ki câmi-i itmam etmeğe kudretiniz kalmayup feragat etmişsiniz. Size dostluğumuza binaen bu kadar mal ve hazâin ve bu kadar cevahir gönderdik. Bu cevahiri fûruht edip ve bu malı sarfedüp cami-i itmam etmeğe sâ'y ve ihtimam ediniz ki, bizim de hayratınızda hissemiz ola”. Evliya'nın anlattığına göre Süleyman Han bu nâmeden ateş kesilip malları Yahudilere dağıtır ve bir kutu cevahiri elçi huzurunda Mimar Sinan'a verüp: “Bu zîkıymet ve bu gönderdiği taşlar benim camiimin taşları yanında bî-kıymetdir. Tiz

⁷⁰ H. Dernschwam, *Tagebuch*, s. 216, 217.

⁷¹ J. von Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, VI, s. 68, 69.

⁷² Busbeck, *Vier Briefe*, s. 67, türkçesi s. 84.

⁷³ J. von Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, XVII, s. 147, de İran elçilerinin bir listesini vermiş ise de, burada o tarihlerde İstanbul'a gelmiş İsmail adında bir şahıs ile karşılaşılmaz, hattâ bu listede Süleymaniye camii inşaatını tebrike gelen elçi de noksandır. Rahmetli F. Reşid Unat'ın ölümünden sonra basılan çok faydalı *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*, (Ankara 1968) adlı kitabında, İran'dan gelen elçilerin de bir listesi bulunmaktadır (kşl. s. 243 vd.). Bu listede 1559 ve 1561 de adları bilinmeyen iki elçinin geldiği bildirilmektedir. Fakat 1555 de gelen Ferruhzad Bey ile 1566 da gelen Sultan Şah Kulu arasında başka elçi gösterilmemiştir.

⁷⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul, 1314, I, s. 155.

bunları sâir taşlar içine koyup bina eyle” dedikde, elçi bu hâle vâkıf olunca akıl dairesinden çıkup mebhut ve mutehayyir kalup nâmesine karşılık elfâzı münasibe ile nâmeler yazılıp elçi Revan canibine revan oldu. Bir tarafta üstad mimar bu cevahiri birer gûne san’at ile minarenin her şişhane zırhları içere kinayeler dahi ortasına gûnagûn mutabık mermer güller içre bu cevahiri zeyn edip anın için ol minareye hâlâ “Cevahir minaresi” derler. Bu hikâyenin doğruluk derecesini araştırmamız ve içinde ne dereceye kadar doğruluk payı olduğuna hüküm vermemiz maalesef mümkün değildir. Şu var ki, bu, İstanbul’a herhangi bir sebep ile tam Süleymaniye’nin inşası sırasında, gelen bir Safevî elçisine izafe edilmiş, halk arasında uydurulmuş bir dedikodunun rivayet halinde Evliya Çelebi’ye kadar intikal etmiş şekli de olabilir. Nitekim buna benzer bir olay da aynı yüzyıl içinde cereyan etmiştir ve bu defa bunu doğrulayan bir delil günümüze kadar gelmiştir. Safevî Şah’ı, Kanunî Sultan Süleyman ruhuna, Anadolu fukarasına dağıtılmak üzere bir mikdar para göndermeği teklif etmiş, fakat Osmanlı devleti bu teklifin içinde belki bir gizli niyet sezdiğinden olacak, teklifin reddi, 17 Şevval 975 (= 1568) tarihli bir yazı ile Piyale Paşa’ya bildirilmiştir⁷⁵.

Süleymaniye hicrî 957 (= 1550)’de yapılmağa başlamış, 964 yılı Zilhicce’si sonlarında (= 1557) bitmiştir⁷⁶. Bu sırada Mimar Sinan’ın bu muhteşem eserinin açılış töreninde hazır bulunmak üzere Şah Tahmasb, adı Tâbit, Tebet, olarak okunan elçiyi,

⁷⁵ A. Refik, *Osmanlı devrinde Rafızilik ve Bektaşilik (1558-1591)*, “*Darülfünun-Edebiyat Fakültesi Mecmuası*”, VIII, 2 (1932) s. 42, no. 24.

⁷⁶ Bu umumiyetle kabul edilen tarihtir. kşl. S. Eyice, *İstanbul’un tarihî eserleri* bölümü, *İstanbul mad. İslâm Ansiklopedisi*, V, 2 (1966) s. 1214/58; C. Çulpan, *Süleymaniye camii kitabesi*, İstanbul 1966. Süleymaniye caminin inşaa tarihleri ve bilhassa açılış tarihi tam olarak aydınlanmamıştır. Bu hususda muhtelif görüşleri derleyen İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, İstanbul 1948; II, s. 263 ve 306; 9 Şa’bân 964 (7 Haziran 1557) i kabul etmektedir. Ermeni İstanbul tarihçisi P. G. Inciciyan (1758-1833) ise, Süleymaniye camii inşaatının 964 yılı Zilhicce (1557 Eylül’ü) sinde bittiğini yazar, kşl. Inciciyan, *XVIII. asırda İstanbul* (çev. H. D. Andreasyan) İstanbul 1956, s. 37; Süleymaniye’nin inşaa tarihi hususunda ayrıca bk. aşağıda not 81. Ö.L.Barkan tarafından uzun yıllardır üzerinde çalışılan ve pek yakında baskısı biterek ilim âlemine sunulacak olan Süleymaniye masraf defterlerine dair büyük yayında herhalde bu muhteşem eserin tarihi hakkında daha açık bilgiler bulunacaktır.

yanında birçok değerli hediyeler ile göndermiştir⁷⁷. Süleymaniye'nin açılışında, yâni h. 964 (= 1557) de gelen bu elçi beraberinde Sultan Süleyman'a hitaben bir nâmeden başka, rakibi Kara Ahmed Paşa'yı idam ettirmek suretiyle bertaraf ederek ikinci defa Sadrâzam olan Rüstem Paşa'ya da bir nâme getirmişti. Şah Tahmasb'ın oğlunun yine Sadrâzam'a bir nâmesi ve nihayet Şah'ın baş kadınından, Haseki Hürrem Sultan'a gönderilen nâmesi de beraberinde idi. Ayrıca Başkadın, cami'e konulması ricası ile kıymetli bir de Kur'anı hediye olarak göndermişti⁷⁸. Bayazıd hâdisesi

⁷⁷ 1557 (h. 964) de Şah Tahmasb'ın İstanbul'a gönderdiği bir elçiden, uzun ve maceralı Hindistan seyahatinden dönmekte olan denizci Seydî Ali Reis de haberdardır (bu denizcinin hayatı ve eseri hak. bk. C. Orhonlu, *Seydî Ali Reis*, "Journal of the Regional Cultural Inst. Iran-Pakistan-Turkey", I, 2 (Tahran 1967) s. 44-57). Ali Reis Hindistan'dan dönerken İran'da Kazvin'de 964 Sefer ayı sonunda (1556 sonları) Şah Tahmasb ile görüştüğünde, ondan İstanbul'a bir elçinin gitmek üzere olduğunu öğrenir, bk. Seydî Ali Reis, *Miratü'l-memâlik* (baskı, İstanbul 1313) s. 88", ve elçileri olan Tâbit Ağa Tebriz yolu ile mukaddem gidüp, bizi bir ay mikdarı koyuvermeyüp"; bu kitabın kısaltılmış baskısı, *Hindelerinden İstanbul'a*, (Gazi Terbiye Enstitüsü Kooperatifi, no. 3) Ankara 1935, (yay. N. Özön ve H. Örs) (burada bu kayıt yoktur); *Seydî Ali Reis'in hâtıraları* (yay. Y. Öztuna) "*Hayat-Tarih Mecmuası*", II (1966) s. 53; Ali Reis 964 (1557) Recebi başlarında İstanbul'a varmıştır. Sayın Râif Yelkenci'ye ait bir *Miratü'l-memâlik* yazması oldukça eski bir nüsha intibasını bırakmaktadır. Çok geç bir devirde yapılmış bir cild içinde üç ayrı yazmanın birleştirilmesi suretiyle meydana gelen bu kitapda *Miratü'l-memâlik* metninin sonu eksiktir. Aynı şekilde diğer metinler de noksandır. Tâbit adı az raslanmakla beraber bilinen bir addır. Meselâ, güneş saatleri hakkında bir risale yazarı olan bir Tâbit b. Kura, şair Tâbit bin Câbir al-Fahmî, Yezid'in oğlu Tâbit gibi şahıslarda aynı ad vardır.

⁷⁸ Doçent Dr. Bekir Kütükoğlu tarafından bir nota göre : "Süleymaniye câmi-i inşası sonunda gönderilen Safevî elçisinin adı Feridun Bey Münşe'âtı (Feridun Bey, *Mecmuâ-i münşe'âtü's-selâtin*, İstanbul 1254, I¹, 524-527, 527-529; I², 14-18, 18-19) n'dan naklen, Hammer tercümesinde (VI, s. 62-64, 354-not) zikredilmektedir : "Kemâlüddin Tebet Ağa". Bu zâtın, daha sonra Şahzade Bayezid hâdisesi sırasında tekrar Kanunî'ye elçi olarak gönderildiği sehven kaynaklarda zikredilmiştir (kşl. Ş. Turan, *Kanunî'nin oğlu Şahzade Bayezid vak'ası*, Ankara 1961, s. 138, not 2). Peçuylu (= Peçevî) 'nun tarihinde (I, 399; II, 70, 75) de Tâbut Ağa olarak kaydettiği bu elçi I. Tahmasb devrinde Dulkadirli ileri gelenlerinden Horasan'da Câm hâkimi (İskender Münşi Türkmen, *Târih-i 'Alem-ârâ-yı 'Abbâsî*, İrec Afşar nşr. I, Tahran 1334 h. ş., s. 140) ve daha sonra, 1581 başlarında serdar Vezirâzam Koca Sinan Paşa nezdine Erzurum'a elçi olarak gönderilen Şah-kulu Sultan'ın babası (ay. yerde, I, 264; kşl. B. Kütükoğlu, *Osmanlı Safevî siyasi münasebetleri 1578-5970*, İstanbul 1962; I, s. 109) Tabut Ağa olmalıdır. *Münşe'at* II² (İstanbul 1275)

ile ilgili olarak sonraları başka elçiler, ve nihayet 1560 da Gürcü Ustaçlı muhteşem bir elçilik alayı ile İstanbul'a gelmişlerdir⁷⁹. Lorichs'in çizdiği resmin altında 1557 (964 h.) tarihi olduğuna göre, bu portreler ancak Süleymaniye'nin açılışını tebrik için gelen Safevî elçisine ait olabilirler. Başka birisinin bahis konusu olmasına ihtimal verilemez. Lorichs 1560 da artık Avrupa'ya dönmüş bulunuyordu. Bu duruma göre Lorichs'in resminin, 1557 de Süleymaniye camiinin açılış törenini tebrike gelen İran elçisini tasvir etmesi gerekir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu elçinin hakikaten adının İsmail olup olmaması biraz şüphe ile karşılanabilir. Bu devirde Osmanlı devletine gönderilmiş bir Tâbit Ağa vardır ki, Lorichs'in resmini yaptığı elçi bu olmalıdır. Lorichs'in bu şahsı İsmail olarak göstermesi, Tâbit Ağa adı ile uyuşmamaktadır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu İsmail adının elçiye mi yoksa Şah Tahmasb'a mı âit olduğu pek açık olarak da zaten anlaşılamamaktadır.

Lorichs'in albümünde Süleymaniye camiinin aynı serideki tek istisna ile diğer cami resimlerinden çok farklı güzel bir gravürü de bulunmaktadır⁸⁰. Süleymaniye camii ve manzumesi gerçeğe uygun ve doğru nisbetleri ile aksettiren bu resim (Res. 37), şimdiye kadar pek kimsenin incelemediği üç sahifelik izahat listesinde 119 numarada etraflı surette anlatılmıştır. Bu izahat arasında bir cümle dikkat çekicidir, o da cami ve müstemilâtının 8 Ekim 1557 günü törenle açıldığıdır⁸¹. (*Die schönste und herzlichste Kirche zu Constantinopel mitten in*

s. 14-18; Süleymaniye Câmi-i şerifinin hitamında Tahmasb Şah'dan gelen tebrik-nâme'nin sureti ile s. 18-19 da cevabı vardır". Hammer, *Hist. de l'Emp. Ottoman*, VI, s. 93 vd. da bunların özetlerini verir.

⁷⁹ Hammer, *Hist. de l'Empire Ottoman*, VI, s. 140 vd. Avusturyalı tarihçinin adını *Kourtschi Oustadjlı* şeklinde yazdığı bu elçi hakkında bazı vesikaları Hammer zikreder (kşl. *ay. yerde*, VI, s. 141, not 1 ve 2). Bunlara nazaran bu elçi 1561 Kasım başlarında gelmiştir. 1578 yılında İstanbul'a gelen Sultan Mes'ud adındaki başka bir İran elçisinin tahta gravür tekniğinde bir resmi de Schweigger'in seyahatnamesinde görülür, bk. S. Schweigger, *Ein neue Reyssbeschreibung aus Teuschland nach Constantinopel*, Nürnberg 1608, s. 76, yazarın ifadesine göre bu elçi önce de iki defa gelmiş "... çok kurnaz yaşlı bir tilki..." dir.

⁸⁰ Bu gravür bir çok yerde basılmıştır. *Vier Briefe* de büyük boyda bir kopyası mevcuttur; başka reproduksiyonları için bk. E. Diez - H. Glück, *Alt-Konstantinopel*, München-Pasing 1920, s. 9; F. C. Endres, *Die Türkei*, München 1916, s. XXIII.

⁸¹ Busbeck, *Vier Briefe*, s. 95 (türkçesi, s. 119), 1557 kışında Sultan Süleyman'ın kışı geçirmek üzere Edirne'ye göç ettiğini bildirir. Bu göç herhalde, Süleymaniye'-

der Statt /so von dem Sultan Solymanno innerhalb zehen Jahren von Grund auff new erbawet/ vund nach Verfertigung derselben von ihme Anno 1557 den 8. Octobris deneben sehr vielen Pfaffen und Hoffgesinde /eingeweyhet worden/); bu yazıda Melchior Lorichs gayet açık olarak Süleymaniye camiinin bitiş töreninin kalabalık bir ulema ve Saray erkânının da katılması ile 8 Ekim 1557 günü yapıldığını bildirmektedir. Lorichs o sırada İstanbul'da bulunduğuna göre bu büyük olaya şahid olmuştur. Verdiği bu tarihin de gerçeğe uygun olması pek muhtemeldir. Herhalde Süleymaniye camiinin bitiş tarihi tesbit edildiğinde çeşitli ihtimaller muhakeme edilirken bu tarih de göz önünde tutulmalıdır. "Türk imperatoru Süleyman'ın İstanbul'da olağanüstü muhteşem camii" (*Die überauspraechtige mosque des türkischen Kaysers Solimans in Constantinopel*) şeklinde adlandırdığı camii Lorichs, kuzey-doğudan çizmiştir. Böylece ön plânda mülâzimler medresesi, ile Dökmeciler hamamı ve Haliç tarafındaki medreseler görülmekte, en kenarda arka plânda tabhanenin kubbeleri farkedilmektedir. Mülâzimler medresesinin kubbemiz, tek meyilli düz çatılı olduğu dikkati çeker. Cami in kible duvarı önünde ise kubbeli iki küçük binadan camie yakın olanı Kanunî Sultan Süleyman'ın diğeri ise Hürrem Sultan'ın türbeleri olmalıdır.

* * *

A. Dürer (1471-1528) ekolüne mensup olarak kabul edilen bir sanatkâr olan Lorichs'in henüz bütün eserleri derlenmediği gibi, sanat cephesi de tesbit edilmiş olmaktan uzaktır. Rembrandt (1606-1669) ın 1656 da satılan eşyası arasında, Lorichs'in Türkiye'ye âit resimleri ile dolu bir albümünün de bulunduğu dikkati çeker. Devrinde ve sonraki yıllarda sevilmiş bir ressam olan Lorichs⁸² sonraları tama-

nin açılışından sonra olmalıdır. Busbeck de az sonra Edirne'ye gitmiş ve orada 3 ay kaldıktan sonra 1558 Martında İstanbul'a dönmüştür. Busbecq Edirne'ye vardıktan bir kaç gün sonra Edirne'de ve İstanbul'da (bilhassa Ayasofya'da) tahribat yapan şiddetli bir zelzele vuku bulduğunu bildirir. Halbuki M. Cezar, *Osmanlı devrinde İstanbul yapılarında tahribat yapan yangınlar ve tabii âfetler*, "Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri", I (1963) s. 384, de 1557 de şiddetli bir zelzeleden bahsedilmekte ise de bunun 30 Nisan günü vuku bulduğu bildirilmektedir. 1557 de İstanbul'da kaç zelzele olduğu ve bunların tarihleri tesbite muhtaçtır. M. Cezar'ın hicri tarihlerin gün ve aylarını, milâdiye çevirirken farklı rakkamlar verdiği de dikkate alınmalıdır.

⁸² Paris'de *Bibliothèque Nationale*'da (Dep. des Estampes, Od. 10) 1651 tarihli bir cild içinde *Modes turques par Lorick* başlığı altında, Lorichs'in gravürleri bulun-

men unutulmuş, ve ancak 1911 de H. Harbeck tarafından Kiel Üniversitesinde verilen güzel bir doktora tezi ile biraz tanınmıştır. Lorichs'in eserlerinin sanat değerini ortaya koymağa çalışan başka bir sanat tarihçisi, onun muayyen bir çağın zevkini aksettiren bir ressam olmadığını bilhassa belirtir⁸³. Onun görüşüne göre Lorichs sanatı için yapan bir usta idi, ve eserleri her devir için modern bir havaya sahiptir.

Son yıllarda yeniden şöhret bulmağa başlayan Lorichs hakkında makaleler yazılmakta, eserleri sergilenmektedir. Son olarak 1962 de Kopenhagen'da büyük bir sergi yapılmış ve E. Fisher tarafından sanatçının hayatı ve eseri hakkında yeni bilgiler ile dolu bir de katalog yayımlanmıştır.

Bu sanatçının İstanbul'da bulunduğu dört buçuk yıl içinde tamamen bir vesika değerini hâiz güzel resimler yaptığı açıkça bellidir. Avrupaya beraberinde götürdüğü taslakların bir kısmı çok sonraları, asıllarından hayli farklı görünüşler ile hakkedilmiş ise de, doğru ve güvenilir olanları da vardır⁸⁴. Arcadius ve Dikilitaş resimleri ile⁸⁵, bazı kıyafetler, Atik Ali Paşa, Süleymaniye, büyük İstanbul panoraması ve nihayet Kanunî Sultan Süleyman ile Safevî elçisinin portreleri bu grubun en güzel örnekleridir. Bu elçinin hakikî hüviyeti ve adı belki bir gün sarih olarak ortaya konulacaktır. Muhakkak olan bir şey varsa o da Lorichs'in 1557 de İstanbul'un en önemli bir

maktadır. Bunların indeksi elyazması olarak fransızcadır; kşl. C. Dana Rouillard *The Turk in French history (1520-1660)*, Paris tz. s. 281.

⁸³ Lorichs'in sanat değeri hakkında ufak bir araştırma olarak bk. E. Tietze-Conrat, *A revival of Melchior Lorich*, "Gazette des Beaux-Arts", 6. seri, XXXVI (1947) s. 81-88; aynı yazı aynı resimler ile, *Melchior Lorich*, "Das Kunstwerk" sayı 8 (Baden-Baden 1949 ?) s. 9-12 de de mevcuttur. Lorichs'in sanatı hakkında son olarak ayrıca kşl. F. Fuglsang, *Melchior Lorck als Maler, Festschrift Pauls*, Neumünster 1950 [görülemedi].

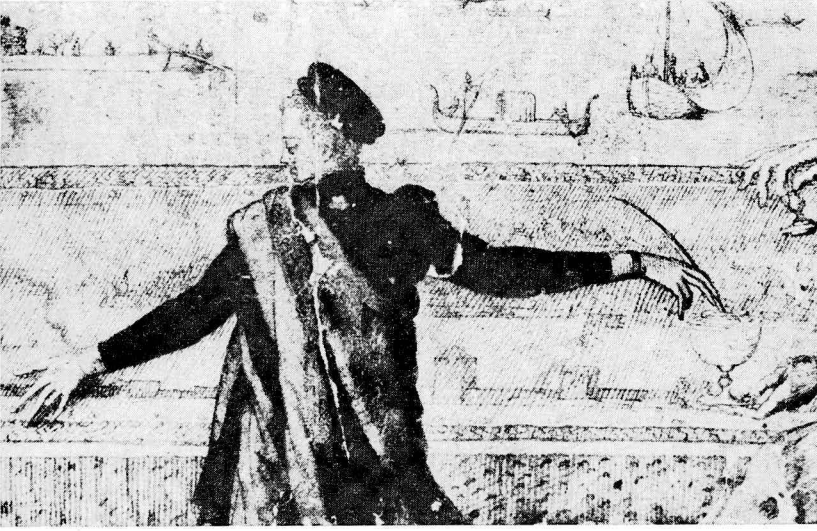
⁸⁴ Lorichs'in 1559 da İstanbul'da Saray hayvan koleksiyonunda gördüğü bir zürafayı tasvir eden resmi, gerçeğe uygunluğu bakımından ilgi uyandırmıştır, bk. K. Wilhelm Blohm, *Warum werden Tiermaler so wenig bekannt?*, "Das Tier", VII, sayı 2 (Stuttgart 1967) s. 32-34.

⁸⁵ Lorichs'in arkeolojik değeri haiz resimleri ayrıca incelenerek, bunlar hakkında da etraflı araştırmalar yapılmıştır, H. Harbeck, *Zwei neue Zeichnungen von Melchior Lorichs*, *Jahrb. des deutschen arch. Inst.* XXV (1910) s. 28-32; J. Strzygowski, *Die Säule des Arkadius*, ay. yerde, VIII (1893) s. 230-249.

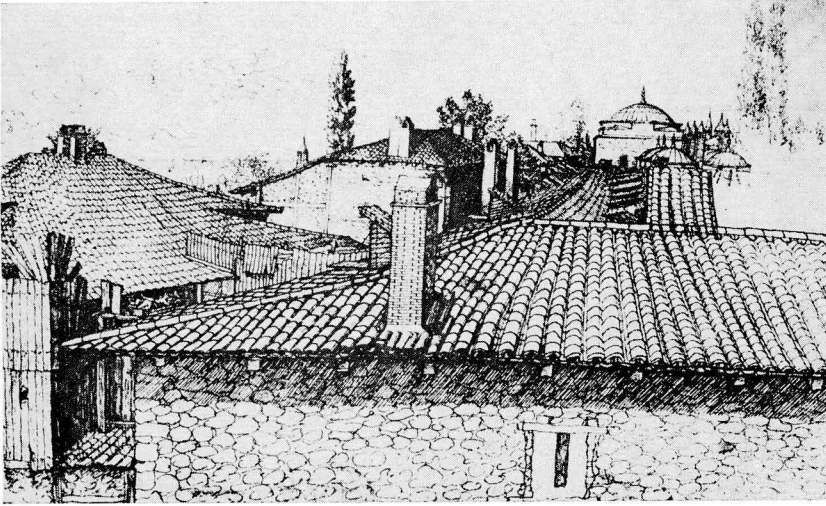
olayı olan Süleymaniye camiinin⁸⁶ açılışında hazır bulunduğu ve bu sırada Şah Tahmasb'ın elçisini de tanıdığı; diğer taraftan aynı ressamın, ölümünden yedi yıl önce, 65 yaşındaki büyük Türk hükümdârı Kanunî Sultan Süleyman'ı da *d'après nature* tasvir ettiğidir.

İstanbul, Ocak 1967

⁸⁶ Süleymaniye'nin eski bir plân ve resmi, Alman Barok mimarisinin kurucularından, mimarî nazariyatçısı ve mimar Fischer von Erlach (1656 - 1723) in *Entwurf einer historischen Architektur* (1721, genişletilmiş ikinci baskısı: 1725) da bulunmaktadır. Aynı resim bu kitabın yeni baskısında da vardır. Bk. G. Kunoth, *Die historische Architektur Fischers von Erlach* (Bonner Beitrage zur Kunstwissenschaft, 5) Düsseldorf 1956, s. 99-101 ve lev. 76 (v. Erlach'ın kitabının esas baskısında lev. IV). Erlach bu resim için G. J. Grelot'un *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople...*, Paris 1680, adlı kitabındaki gravür ve plândan faydalanmış olmalıdır. Kunoth da bu nokta üzerinde durur. Süleymaniye'nin bir Türk sanatçısının eseri minyatür tekniğinde çok güzel bir resmi ise İngiltere'dedir Dublin'de Chester Beatty Library (No. 413) deki *Süleymannâme* de görülür. Daha geç başka bir resme de Paris'de *Bibliothèque Nationale*'deki 1720 (Ünver'e göre 1688) tarihli *Kıyafetnâme*'de raslanır, bk. S. Ünver, *Geçmiş yüzyıllarda kıyafet resimlerimiz*, Ankara 1958, res. 48. Süleymaniye'nin bu üç eski resmi, makalemizin sonundaki levhalarda bulunmaktadır (Res. 36-38). Süleymaniye'nin şimdiye kadar bilinmiyen, *primitif* üslûbda fakat muhakkak ki çok ilgi çekici ve XVI. yüzyıla ait güzel bir resmi de Viyana'da (cod. 8626) Metin And tarafından bulunarak yayınlanmıştır, kşl. "*Hayat-Tarih Dergisi*", sayı 8 (Eylül 1969), s. 22. Sayın M. And, 11 Mart 1970 tarihli mektuplarında, bu resmin B. Pezzen Heinrich Hendrofski tarafından yapılmış olabileceğini bir tahmin olarak ileri sürmektedir.

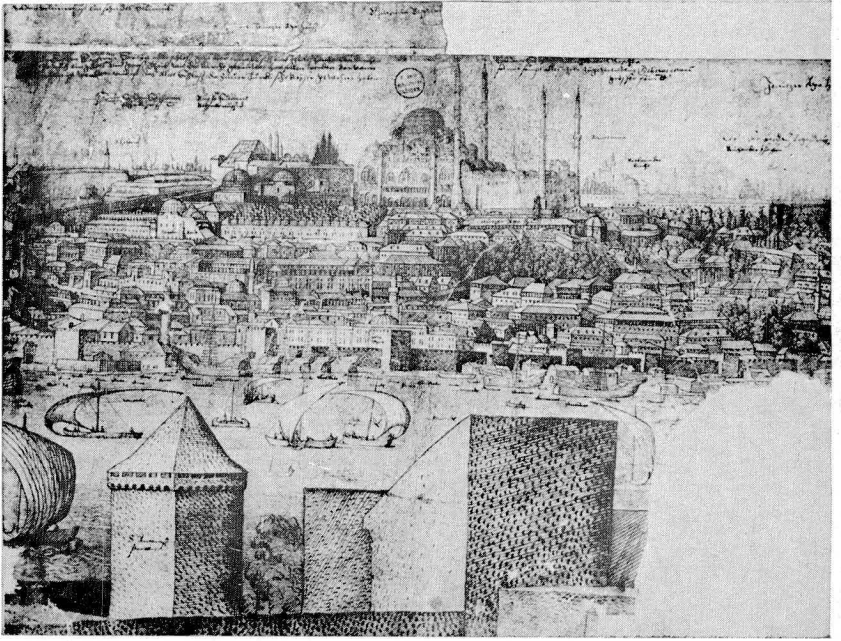

Res. 1 — Melchior Lorichs'in büyük İstanbul panoramasını çizer vaziyette portresi.

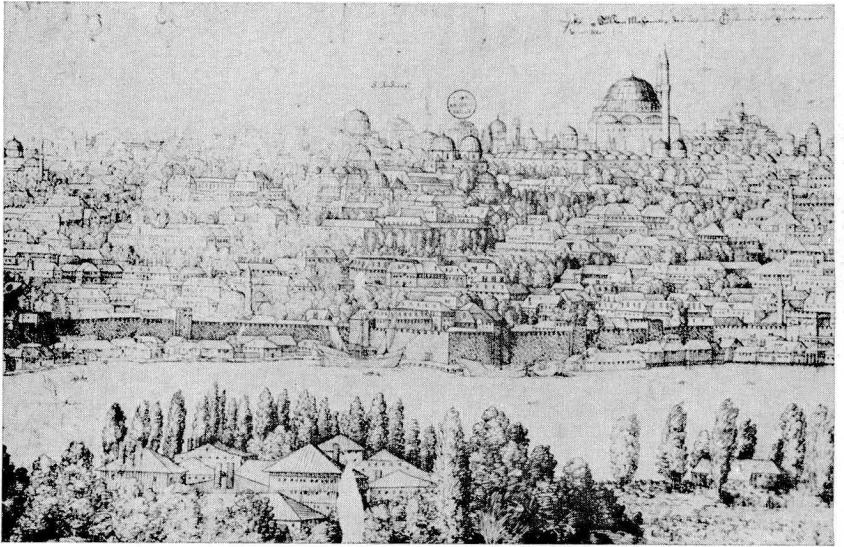

Res. 2 — Lorichs'in kalemi ile XVI. yüzyıl İstanbul'u, Çemberlitaş'daki Elçihanı'ndan Bayazıd'ın görünüşü.
(Kubbeli bina Atik Ali Paşa medresesidir).

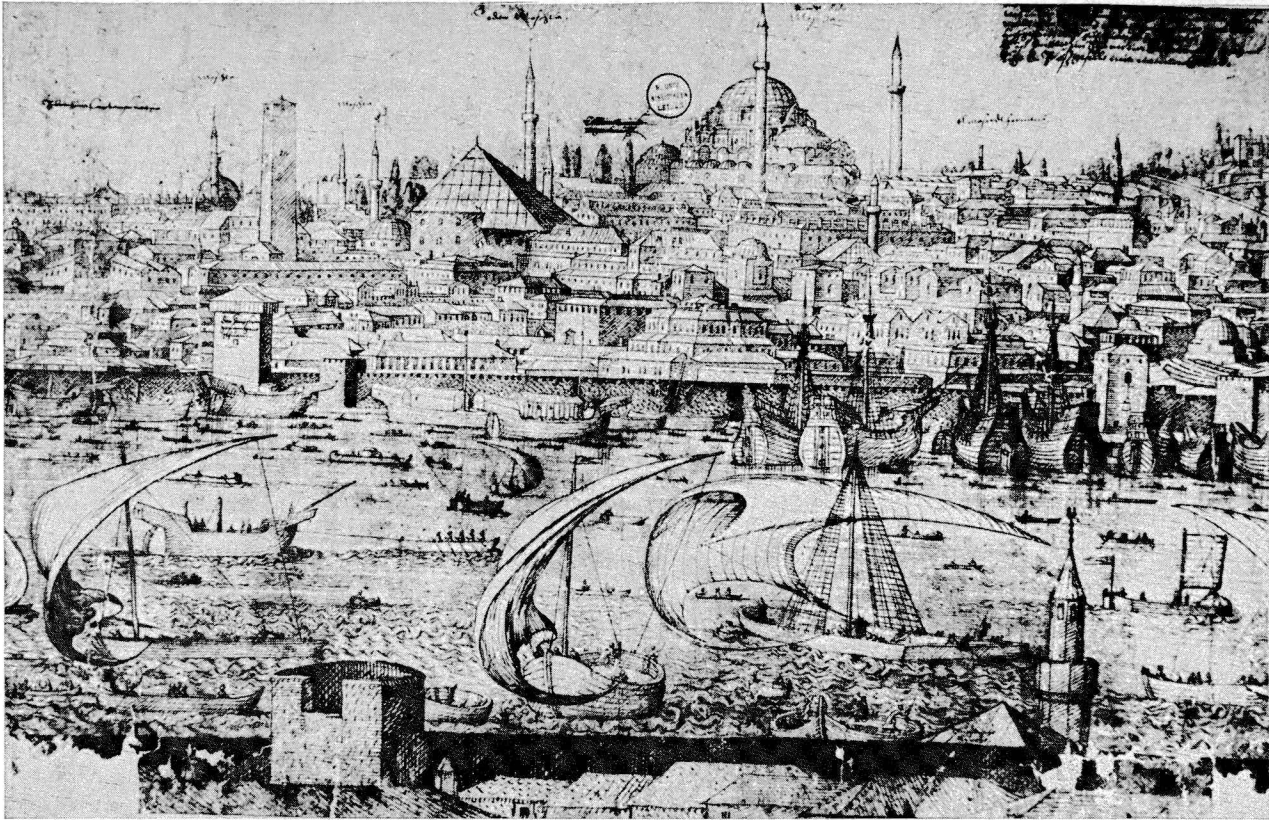
S. Eyice

Res. 3 — İstanbul panoramasında Süleymaniye manzumesi.

Res. 4 — İstanbul panoramasında ilk Fatih camii.

Res. 5 — İstanbul panoramasında XVI. yüzyıl İstanbul'undan bir görünüş, Bayazıt camii ve Haliç.
(Ön plânda Galata surları ve bir kulesi, Bayazıt camiinin önünde Uzunçarşı'da
İbrahim Paşa camii ile solda hanlar farkedilmektedir).

Res. 6 — İstanbul'da seyyar satıcı.

Res. 7 — Sokakta bir Türk kadını.

Res. 8 — Kanunî'nin gençliğini tasvir eden yağlıboya bir tablo
(aslı Viyana'da).

Res. 9 — Kanunî Sultan Süleyman (M. Lorichs'in gravürü).

السُّلْطَانُ الْكَانُونِي السُّلْطَانُ الْكَانُونِي السُّلْطَانُ الْكَانُونِي

IMAGO SULEYMANI TURCORVM IMP. IN ORIENTE VNICI SELIMY FILII QUI AN. DO. M. D. XX. PATRI IN IMPERIO SVCCESSIT: CVO ET
AM. ANO CAROLI V. MAX. EMYLIANI CÆSARIS NEPOS ACQUISGRANI IN OCCIDENTE. CORONATVS EST CHRIS. M. D. X. MELCHIO
RE LOPIB. FLENSBURGENSI. HOL. SATIO. ANTIQVITATIS STV. DIOSISS. CONSTANTINOPOLI. AN. MDLIX. MEN. FEB. DIE XV. VERISSIME EXPRESSA.

Res. 10 — Kanunî Sultan Süleyman'ın baş portresi (M. Lorichs'in gravürü).

Res. 11 — Kanunî'nin gençlik resmi (Albrecht Dürer'in bir deseni, aslı Bayonne'da).

Res. 12 — Kanunî portresi (İstanbul — Topkapı Sarayı).

Res. 13 — Kanunî'nin gençliği
(bir gravürden).

Res. 14 — Kanunî'nin gençliği
(I. Hopfer'in bir gravüründen).

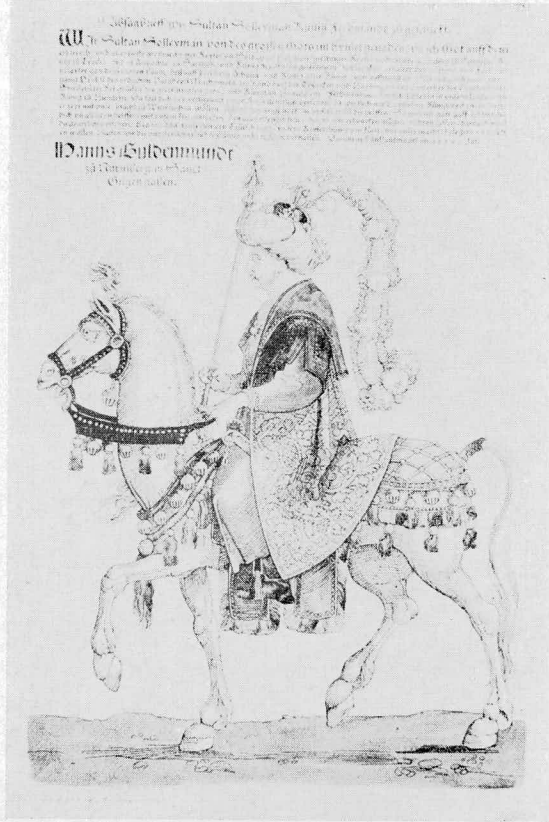
Res. 15 — Kanunî'nin orta yaşlılığı (bir gravürden).

Res. 16 — Kanunî'nin gençliği (Floransa'da Palazzo Pitti'de bir salonun tavanında).

Res. 17 — At üstünde genç Sultan Süleyman (H. Eworth'un yağlıboya tablosu — Londra).

Res. 18 — At üstünde S. Süleyman'ı tasvir eden bir gravür (H. Guldenmundt tarafından yayımlanmıştır).

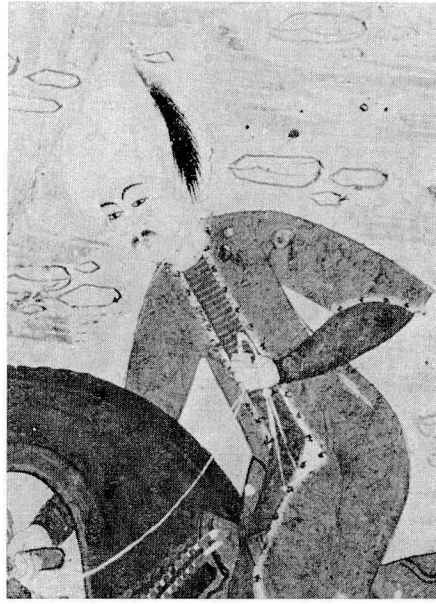
Res. 19 — At üstünde genç S. Süleyman (Daniel Hopfer'in gravürü).

Res. 20 — Bir minyatürde genç S. Süleyman
(Topkapı S. 1524 sayılı *Hünernâme*'den).

Res. 21 — Kanunî'nin yaşlılığını tasvir eden
bir gravür, Khalkokondyles tercümesinden.

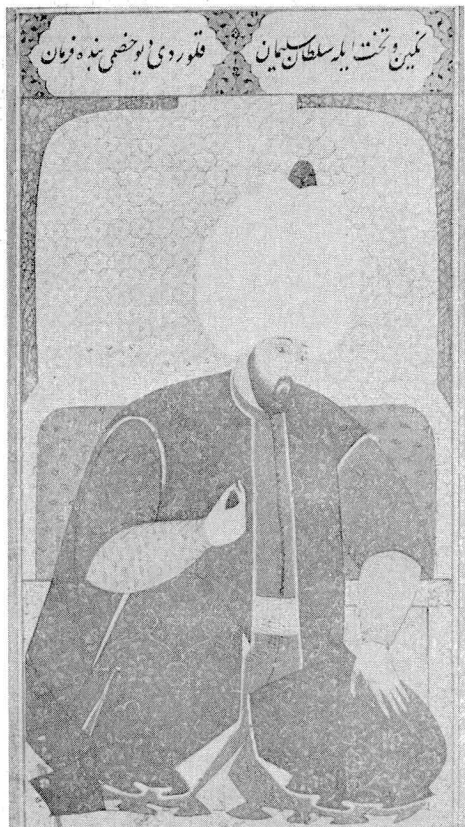
Res. 22 — Genç Kanunî bir minyatürde
(*Hünernâme*'den).

Res. 23 — Yaşlılığında Kanunî (Topkapı sarayında Nigârîy'e izafe edilen portre).

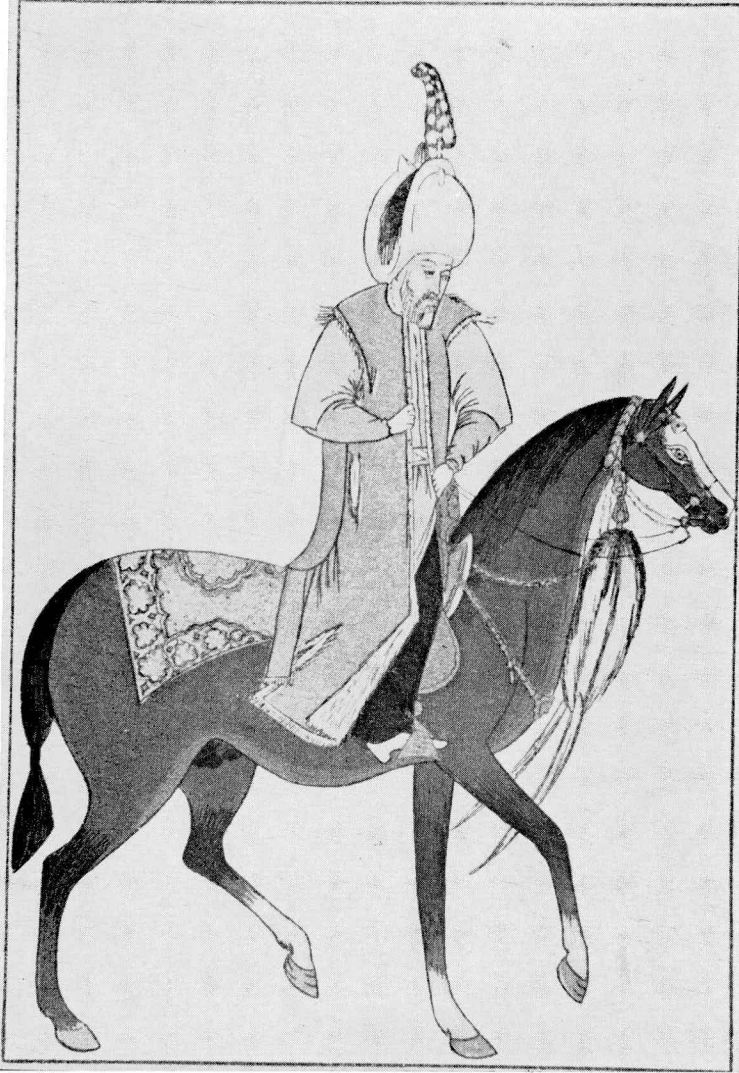
Res. 24 — Kanunî'nin yaşlılık portresi (aslı Münih'de).

Res. 25 — Bir minyatürde Kanunî
(Topkapı S. Haz. 1563 den).

Res. 26 — Bir minyatürde Kanunî
(Türk ve İslâm Es. Müzesi No. 1973 den).

Res. 27 — At üstünde yaşlı S. Süleymanı tasvir eden bir minyatür
(aslı, Paris-Bibliothèque Nationale'de).

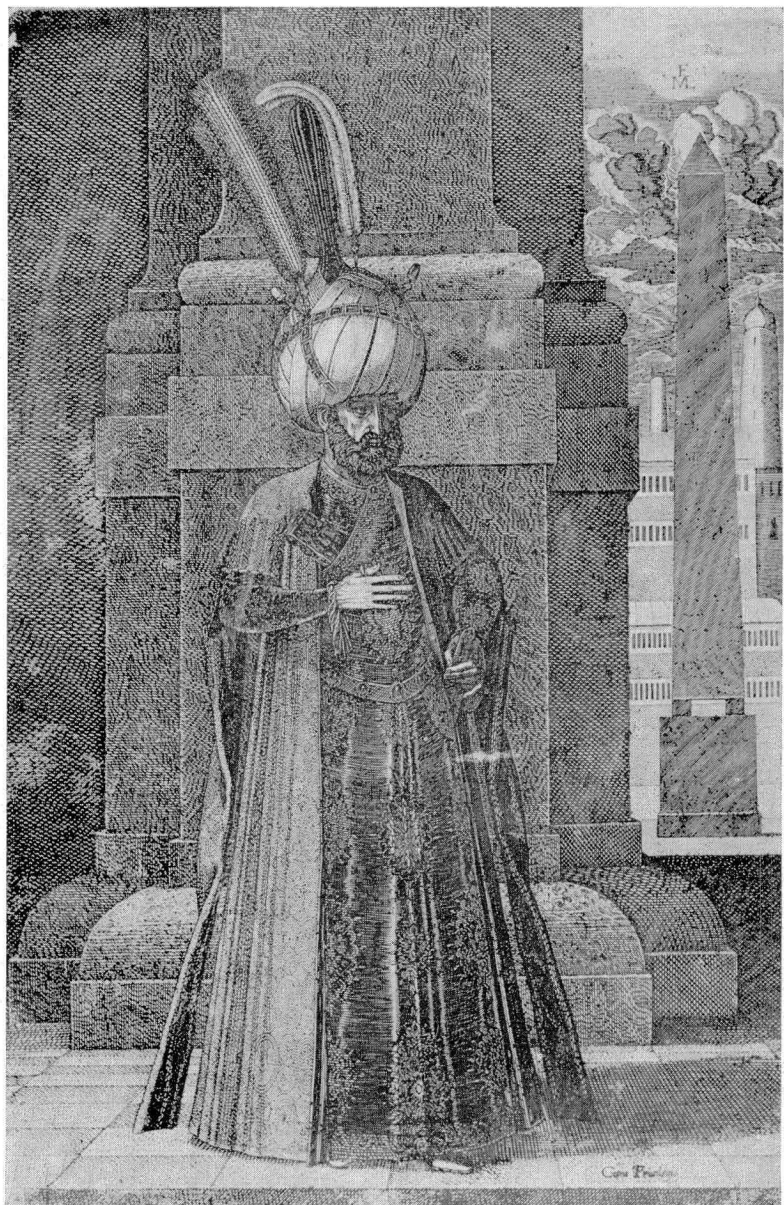
Res. 28 — *Şîretvâr-nâme*'de Kanunî son günlerinde.

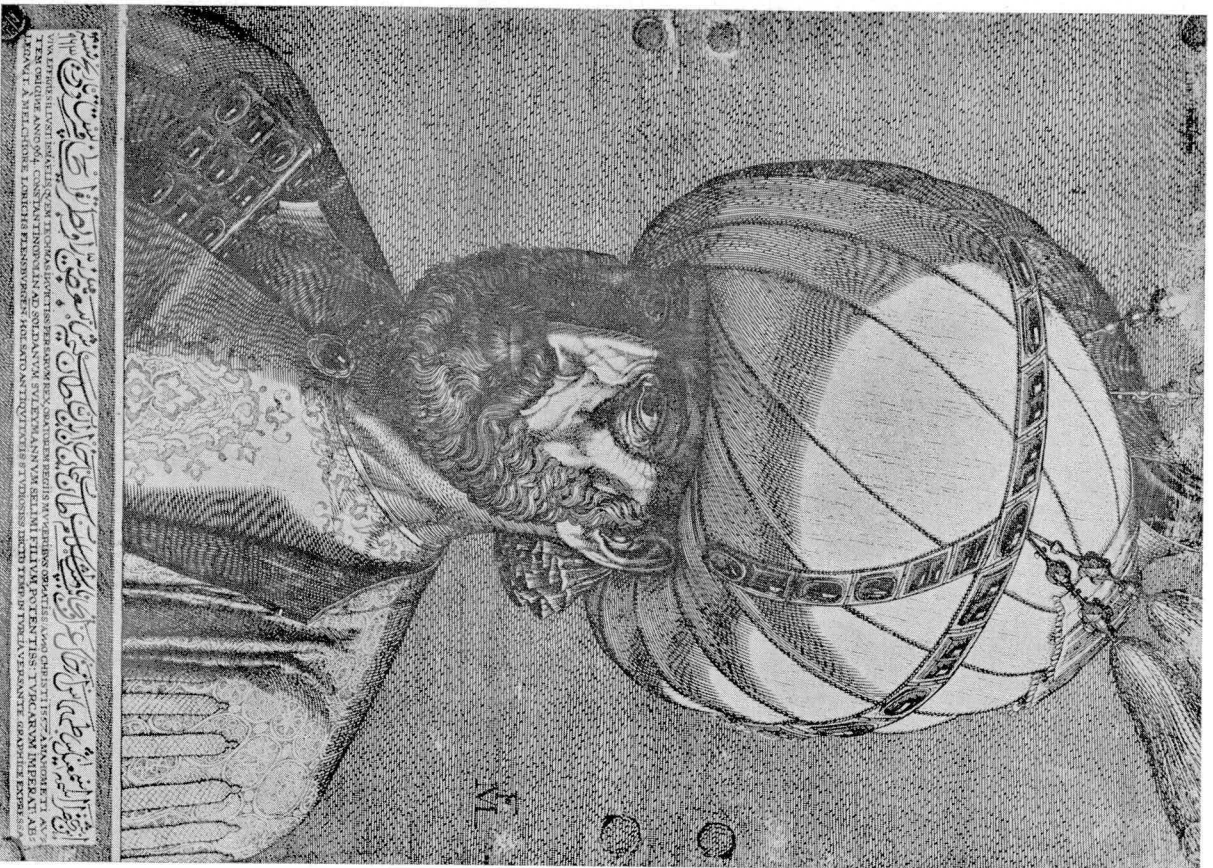
Res. 29 — Mohaç seferinde genç Kanunî (*Hünernâme*'den).

Res. 30 — İhtiyar Kanunî'nin Şeyh Abdüllâtîf'i kabulü (*Hünernâme*'den).

Res. 31 — Safevî elçisinin boy resmi (M. Lorichs'in gravürü).

Res. 32 — Salevî elçisinin baş portresi (M. Lorichs'in gravitirü).

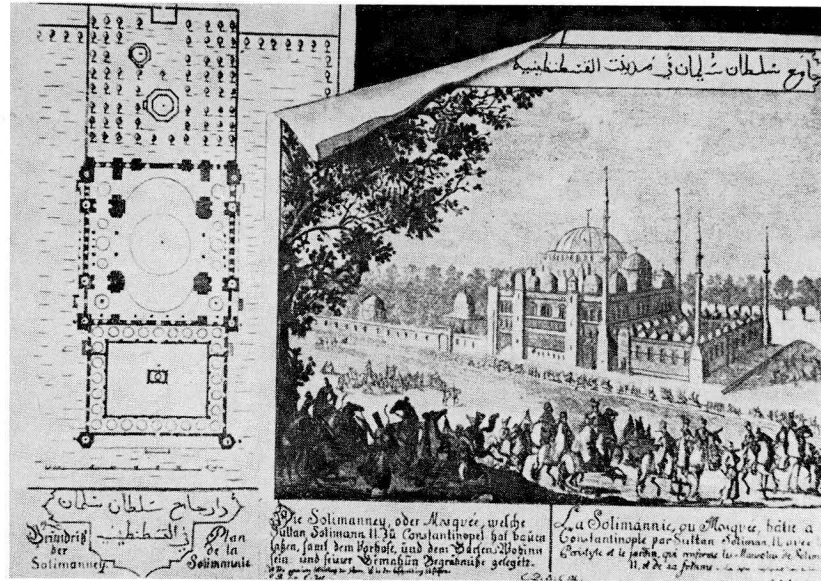
Res. 33 — Lorichs'in resimlerinden kopya bir gravür örneği
(Abraham de Bruyn'den, 1581).

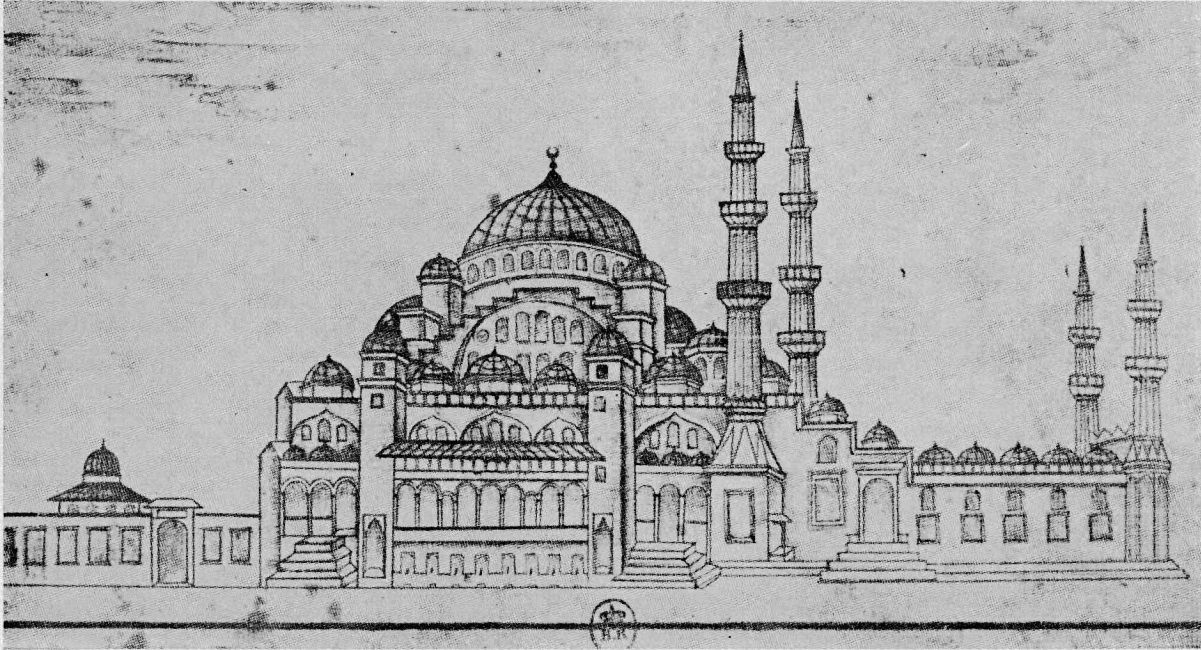
Res. 34 — Lorichs'in kitabının
ön sahifesi.

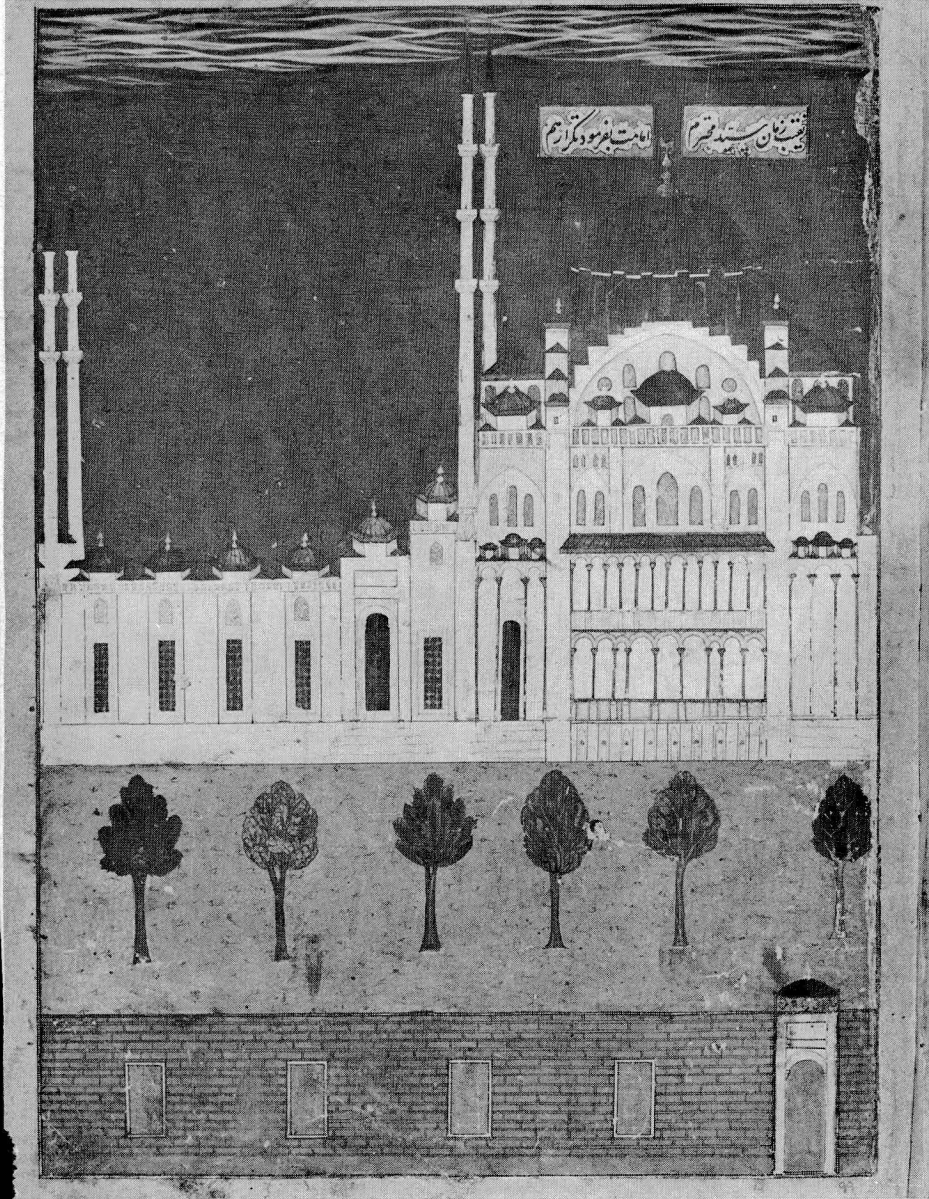
Res. 35 — Lorichs'in resimlerinden.

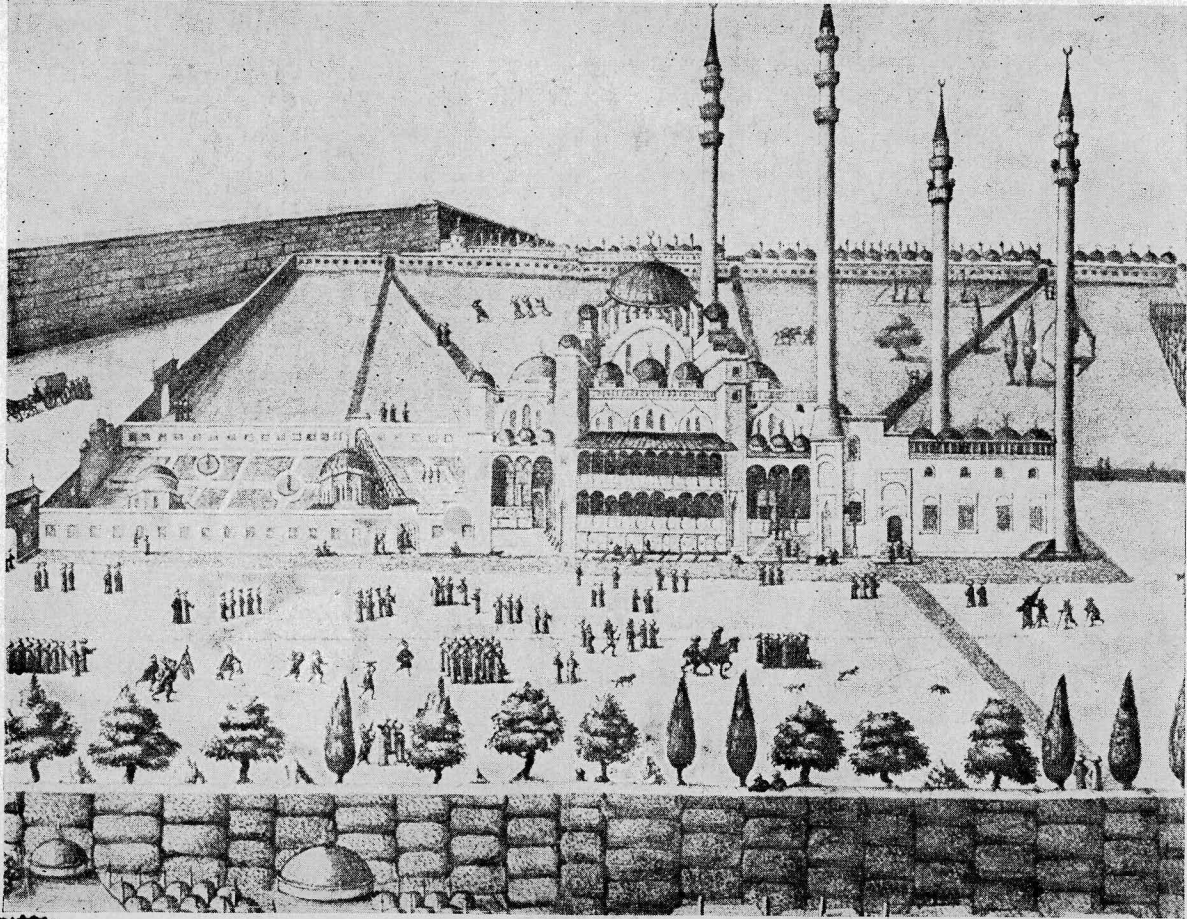
Res. 36 — Fischer von Erlach'da Süleymaniye.

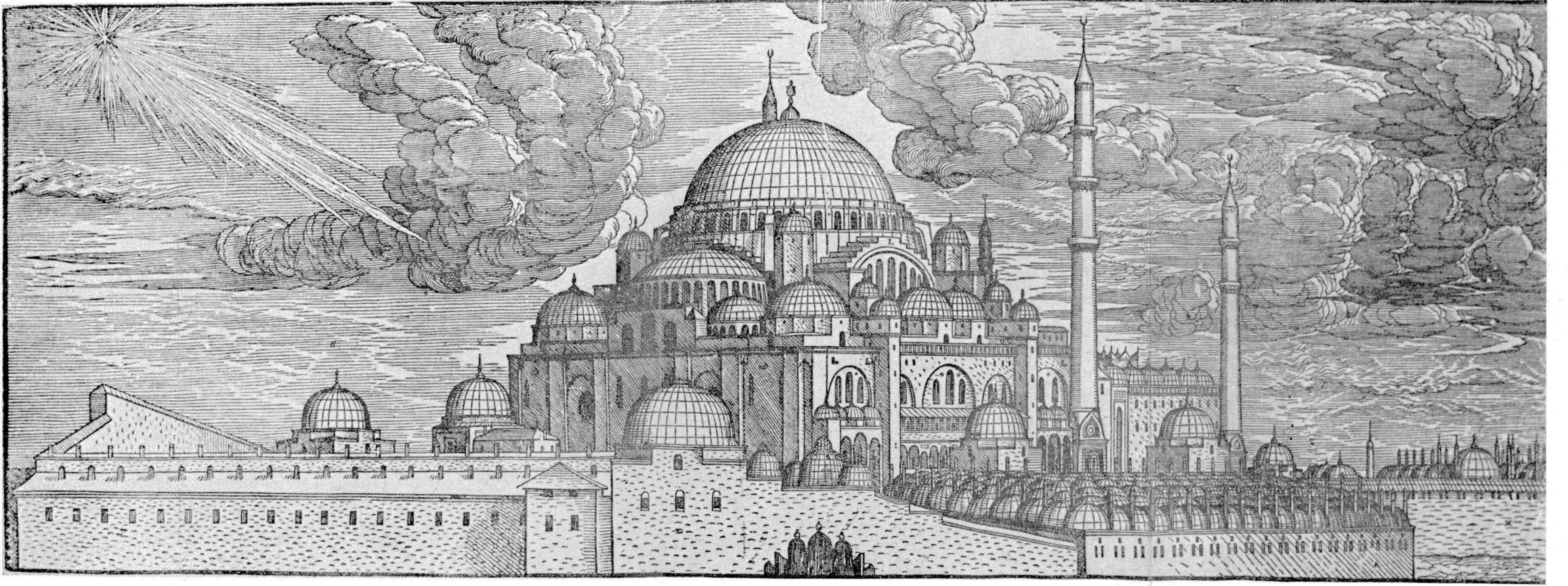
Res. 37 — Paris - Bibliothèque Nationale'daki bir albümde Süleymaniye camii.

Res. 38 — Süleymaniye'yi tasvir eden bir minyatür
(Dublin'de Chester Beatty Library'de).

Süleymaniye'nin XVI. yüzyıla ait bir resmi (esh-Vivana'da) *Hayat- Tarîh Mecmuası*'ndan.

Res. 39 — Süleymaniye camii ve külliyesi (M. Lorichs'in gravürü).